ПРОИЗХОД И ЗНАЧЕНИЕ НА НАЗВАНИЕТО „УНОГУНДУРИ“ – ТОХАРСКИЯТ КЛЮЧ КЪМ РЕШЕНИЕТО НА ДРЕВНОБЪЛГАРСКИЯ ПРОИЗХОД.

автор: Ж. Войников

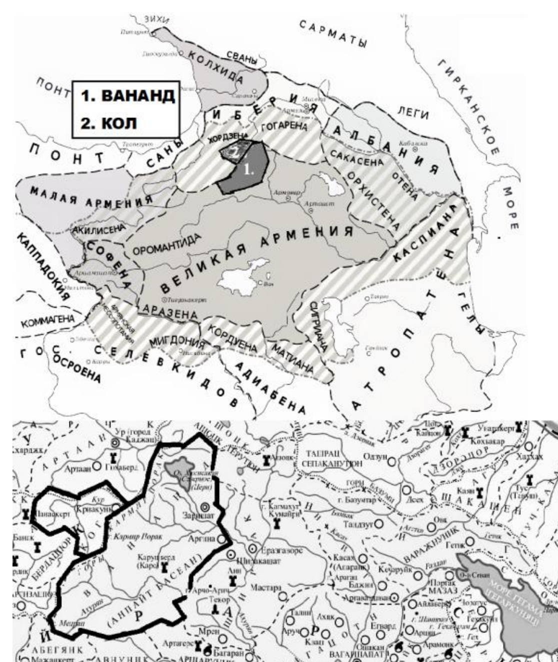
1. Названието “уногондури“ / „влъндури – внъндури“ / „ВННТР“ в изворите.

Названието **унугундури** (Οὐννογουνδοῦροι, Ουνογουνδουροι) като синоним на българи се употребява от двама византийски автори, живели през IX в., патриарх Никифор и Теофан Изповедник (или Византиец). В резултат на близкото звучене, под давление основно на унгарските тюрколози, се наложи пълното приравняване на унугондури към уногури / хуногури, а руските им колеги, допълниха картината с твърдението си, че формата известна от арменсикте извори (Мовсес Хоренаци, живял ок. 410-490 г.) вгхъндур е аналогична на уногундури.

Уравнението вгхундури=угхундури=уногундури=уногури, идеално обяснява „хуно-тюркския“ произход на българите. Те се появили едва в V в., а съотв. Мовсес Хоренаци и допуснал анахронизъм, и е поставил събитие от V в., на което е бил съвременник (преселнието на Вънд в Армения), в много по-ранна епоха (около I в.). Така хуногурите-уногундури се превърнаха или в племената водени от Атила, или в кутригурите и утигурите, или пък в тюркския съюз *on-oq* на „десетте стрели“, означаващо „десетте рода“ (*on-ogur*), а трудът на „арменския Херодот“ беше зачеркнат като „ненадежден източник“.

И това е основата на известната „хуно-тюркска“ теория за произхода на българите, която в различни нюанси и вариации, под давление на „старите авторитети“, се предава, преписва и пренаписва от съвр. историци, западни, рускоезични и наши.

Но се пропускат твърде важни и „неудобни“ факти. В своята „История на Армения“, Мовсес Хоренаци, дава интересно сведение за българите, появили се в Армения при първите Аршакиди: След като въвел ред и за западните жители (на царството си), той (цар Валаршак) се спуснал към зелените ливади, разположени близо до окръга Шар (Сиракена), който древните наричаха „обезлесен“ (гол, лишен от гори) или Горен Басеан, където впоследствие се заселили и установили колонистите на **Влъндур на булкара Вунд (Вънд) (букв. влъндурите на българина Вънд)**, и започнал да се нарича по неговото име **Вананд**. И до днес там селата носят названия, получени от имената на неговите братя и потомци”. (1)

Събитието е станало при възстановителя на арменската държава Валаршак, който бил и първия Аршакид на арменския трон. Няма как събитие на което би трябвало М. Хорнаци да е съвременник (според приравняването на вхъндури=оногундури=оногури), да бъде пренесено в далечното минало, в зората на Аршакидска Армения. При това Хоренаци достатъчно ясно е посочил хронологичната рамка! Българите идват в Армения при първия Аршакид, а при неговия син, настъпили брожения в „земята на българите в клисурите на Кавказ“ и още българи дошли в Армения: „В дните на Аршак станаха големи смутове във веригата на голямата Кавказка планина, в **страната на българите**. Много от тях се, отделиха, и дойдоха в нашата страна, като се заселиха за дълго време в подножията на Кол (Koł, или Kogh, земя съседна на Вананд), където има плодородна и хлебоносна земя. От синовете на Багарат, принудени от царя да се покланят на идолите (на арменските езически богове), двама мъжествено загинаха от меч заради вярата на своите бащи. Не бих се поколебал да ги нарека последователи на Ананий и Елеазар[1]. Останалите дадоха съгласието си за следното: да ходят на лов и война и в събота, и да не обрязват децата си… Аршак (сина на Валаршак) заповяда да не им се дават жени от нахарарските (аристократичните) родове, ако те не са се отказали от обрязването. Те се съгласиха на тези условия, но не приеха да се кланят на идоли.“

Друг арменски историк Йованес (или Ованес) Драхсанакертци (845/50 – 929 г.) уточнява, че сред преселените е имало и евреи които отказали да се поклонят на арменските богове: „Във времето на

[1] става дума за евреите отказали да се поклонят на вавилонските идоли, по време на „Вавилонския им плен”.

неговото царстване (на Аршак) някои от евреите, живеещи в **Земята на булкарите (т.е. българите), която е в клисурите на Кавказ**, се отделили и се преселили в подножията на Кол[2]. Двама от тях били положени на мъчения, тъй като не се поклонявали на боговете и за това били погубени с меч, като св. Елеазар и синовете на Шамовония (Shmuni или Solomonia)[3]". (2) Драхсанакертци дава по-подробна информация са съжителство на българи и евреи в клисурите на Кавказ, нещо което Хоренаци също е дал, но в по-кратка и неясна форма. Но едно е пределно ясно, тези събитията става преди приемането на християнството в Армения, което е станало между 301 г. и 313 г.

Идентична потвърждаваща информация дава и каганът Йосиф бен Арон, векове по-късно, в писмото си до андалузкия учен, евреина Хасдай Ибн Шафрут[4]: "Армения, и [нашите] бащи избягали от тях [арменците] защото не са можели да понесат игото на идолопоклонниците, и [народа на Хазария] ги приел, защото х[ората на] Хазария са били в началото без Тора (закон), в това време [техните съседи в Армения] също са били без Тора и писмо. Те се сродявали чрез бракове с жителите на тази страна, и се с[месвали с езичници]те, научили обичаите им, с тях винаги съвместно тръгвали на [война]; [и] така се станали с тях един народ. Но те били твърди само в обичая на обрязването, и само ча[ст от тях] почитали съботата." (3) Хазарският каган свързва рода си именно с тези евреи преследвани в Армения, които се заселили при хазарите. А арменските автори посочват че евреите живеели **в страната на българите**. **Следователно в това време, хазари и българи са се смятали за един народ, една общност?**

Аршакидската династия се установява в Армения в самото начало на I в. Описанят от М. Хоренаци и др. арменски историци, пръв Аршакид – цар Валарашак, всъщност е събирателен образ, в който се преплитат както възстановителя на Стара Армения (през елинистичния период[5]) Арташес I Велики (189-159 г.пр.н.е.), така и на Трдат I Храбри (52–58 г. / 62–88 г.), който не е хронологически първия Аршакид, но е първия велик владетел, трайно утвърдил династията на арменсикия трон.

Първият Аршакид на арменският трон е кратко царувалия Вонон I (12–16 г.). Между 16 и 18 г. страната е окупирана от римляните и Вонон е отведен в плен. В 18 г. римляните поставят понтиеца Арташес III Зенон, наследен от Аршак I (34–35 г.), който е син на партянския цар Артабан III. (4) Т.е. Аршак I е вторият Аршакид на арменския трон, както пише и Хоренаци. Същият този Аршак I става жертва на заговор, след което последва голям поход на иверите (грузинците), сарматите (язигите) и аланите, организиран от Рим, които опустошават Армения. Така че най-вероятно българите на Вънд идват в Армения при първия Аршакид – Вонон I, а по-късно при втория – Аршак I, поради „големите смутове" – иверо-римския поход, който е придружен с преселение на аланите от земите около Азовско море към северните склонове на Кавказ и в Централен Кавказ, друга група българи и евреи се заселват в съседната на Ванանд област Кол. Названието „Ванանд" е употребено в "Tabula Peutingeria", за което в българската литература пръв пише проф. Ат. Стаматов. То се открива като селище "Barantea", което Я. А. Манандян чете "Banantea" с пояснение, че отговаря на древноарменското "Vanand" (Վանանդ) - в род. п. "Vanandeay". Аналогично съседните Arachia и Artaza са съответно Харк[6] и Артаз[7], нови названия използвани вместо старото название Шаваршан или Шаваршакан. Те са непознати за Птолемей, което показва че в периода на втор. пол. на II в. – нач. на III в., с окончателната редакция на "Tabula Peutingeria" в IV в. от Касторий (Castorius), областта Ванանд[8] вече е носила своето българско име.

---

[2] по-късно през IX-X в., тук възниква грузинската държава Тао-Кларджетия/Tao-Klarjeti, в гръцката географска традиция областта се е наричала Хлоразена Cholarzene / Χολαρζηνή.

[3] става дума за Соломония и нейните синове седемте братя Макавеи.

[4] живял (915-970 г.), известен еврейски учен и меценат, личен лекар и съветник на Кордовския халиф Абд ар-Рахман III. Покровител на юдейската общност в арабска Испания.

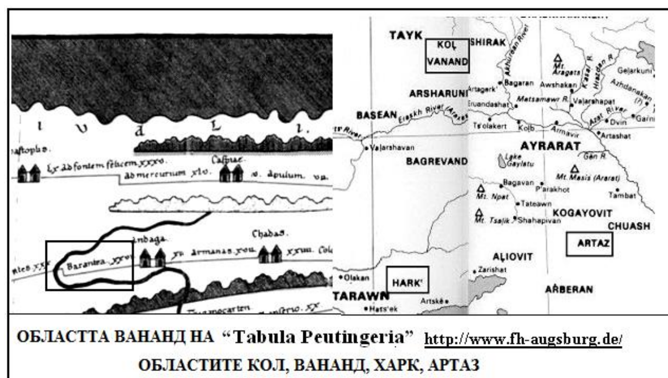
[5] обхваща периода след смъртта на Александър Велики, до обявяването на Римската империя от Октавиан Август (323-30 г.пр.н.е.), характеризира се с постоянните войни между наследниците (диадохите) на Александър за преразпределение на неговата империя.

[6] **Харк** – 9-ти гавар (окръг) в областта Туруберан (Тобарена) на Велика Армения, разположена на изток от горното течение на р.Ефрат. Харк е на югозапад от Ванանд.

[7] **Артаз** – 15-ти гавар в провинция Васпуракан на Велика Армения, разположена по течението на реките Аракс и Тгмут. Артаз е на югоизток от Ванանд. Името идва от заселените тук алани. Такава област Артоз, Ардоз, съществува около изворите на Терек, което показва откъде са дошли преселниците. Според повечето изследователи (Ю. Гаглойти, В. Кузнецов, Т. А. Габуев) това преселение на алани е станало в периода между двата големи алански похода срещу Армения, или между 72 г. и 135 г. Названието произлиза от осетински дигорски *ærdozæ*, иронски *ærduz, `rduz*, в български диал. ***рудина*** и означава долина, клисура, планинско пасище. В БЕР думата се обяснява като немска заемка *Ried* – място очистено от дървета. Думата няма др.славянски аналози. В. Абаев го извежда от иранското *drauša* – кастря, очиствам, подрязвам. Очевидно имаме славинизирана форма на древнобългарска сарматска дума.

[8] В Югозападен Азърбайджан, в Зангилански район (Нагорно-Карабахската област, сега в Армения) и в Ордубадски район на съвременна Република Нахчиван, се намират две селища – **Ванандли** и **Ванանд**, както и река **Ванандчай**. В пределите на Историческа Армения (област Тайк), също е съществувало населено място, носещо името **Ванանд**. Днес село **Ванանд** съществува и в съвр. Армения в близост до гр.Армавир, на 5 км от сегашната граница с Турция. (вж.: НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА

Допълнително потвърждение за личността Ванад / Вънд, макар и косвено правят римляните Секст Юлий Фронтин и Публий Корнелий Тацит. Те описват похода на римския пълководец Домиций Корбулон в Армения срещу Трдат I Храбри. Секст Фронтин, който е участник в похода казва: "5. Гней Домиций Корбулон обсадил Тигранакерт (намирал се е до съвр. Диарбакър в турски Кюрдистан) но се виждало, че арменците се готвят за упорита обсада. И тогава, той (Д. Корбулон) екзекутира **Ваданд**[9] (точната транскрипция е **Ванад**) (5), (6), единият от пленените мегистани[10], и главата му изстрелял с балиста в неприятелската крепост. Случайно главата паднала в центъра на събранието провеждано от варварите (арменците и съюзниците им). При вида на отсечената глава, възприета като лошо предзнаменование, уплашените варвари побързали да се предадат". (7)

ОБЛАСТТА ВАНАНД НА "Tabula Peutingeria" http://www.fh-augsburg.de/
ОБЛАСТИТЕ КОЛ, ВАНАНД, ХАРК, АРТАЗ

В своите „Анали" Публий Корнелий Тацит споменава за същия случай но в по-друг и не толкова ясен аспект: "Минавайки през областта на тавранитите[11], Корбулон избягнал неочаквана опасност. До неговата палатка бил заловен въоръжен **някакъв варварин от знатен род**. След като бил подложен на мъчения, признал че неговата задача е да го убие и издал своите съучастници. След това дошли пратеници от (обсадения) Тигранакерт и заявили, че ще отворят вратите на града. За да го умилостивят, гражданите на Тигранакерт изпратили на Корбулон златен венец. Той благосклонно приел дара и заповядал да не се нанася ни най-малък ущърб на жителите на града". Но когато римляните тръгват към града, портите били затворени. **Тогава Корбулон обезглавил знатния пленник и изстрелял главата му с балиста, за да сплаши жителите на града.** (8)

Двата източника се допълват, Секст Фронтин съобщава името на екзекутирания варварски мегистан (Ванад / Вънд), докато Тацит описва обстоятелствата при които е заловен – мисия за отстраняване на Корбулон. Оттук следва че Ванад загива като съюзник на Трдат I. Най-вероятно това е наследник на българина Вънд, предвид факта че през 59 г., преселилият се в началото на I в. предводител на българите, е трябвало да е старец на преклонна възраст. Следователно в първата половина на I в., българите вече са били в Армения. Разбира се споменаването само на едно единствено сарматско име, не може да се счита за твърдо доказателство, но предвид оскъдността на изворите и хронологическото съвпадения на събития, не трябва да отминаваме или игнорираме този факт!

И нещо което е изкл. рядко за древните и средновековни автори, което подчертава достоверността и надежността на М. Хоренаци като източинк е, че той споменава откъде е черпил сведенията си за управленията на Валаршак и Аршак, респ. на информацията за двете българските преселиния – от стареца Мар Аба Катина. Следа краткото описание на царуването на Аршак, М. Хоренаци казва „Тук завършва разказа на Мар Аба Катина". След което Хоренаци започва да излага арменска история, започвайки от Арташес I който представя като син на Аршак I, и съотв. смесва двете династии, по-ранната на Арташесидите с тази на Аршакидите, т.е. ако има анахронизъм, то той е тук, и се дължи на използването на друг източник, а не в съобщенията за българите.

Въпросът за това кога е живял Мар Аба Катина, и изобщо историческа личност ли е той, вълнува отдавна историците. Привържениците на уравнението вгхундури=унoгундури=унoгури, или изцяло го игнорират като плод на фантазията на самия Хоренаци, или предполагат че става дума за някой представител на сирийската несторианска църква и го поместват не по-рано от IV в.

Прояснение на въпроса дава статията на съвр. арменски историк А. А. Саакян[12] (9) който доказва че Мар Аба Катина и Мараба Мцурински (споменат от друг арменски автор Вардан Аревелтци или Вардан Велики (1198 – 1271 г.), са една и съща личност.

РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ - 2010, том 49, серия 6.2, Ренета Златева. Български следи в Азербайджан, стр. 127-128: http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp10/6.2/6.2-23.pdf)

[9] А. Г. Бокщанин (Парфия и Рим, М., 1966 г., ч. II, стр. 194, бележка 250 под линия) го превежда като "**Ванад**", а според Камила Тревер името му е било **Вананд**. Че **Ванад** е вярната транскрипция, се вижда от сходното сарматско име **Ванадасп** – покорител на коне, владеещ (много) коне (ванад+асп): **Βανάδασπος**, името на цар на язигите, (Дион Касий, 71, 16, 1): < староирнаското *vanat-aspa – "укротител на коне", от vanat – победител.

[10] партянска титла, владетел на съюзен народ. Самата титла μεγιστάνοι е гръцка по произход, но е заимствана и използвана в Партия, откъдето се разпространява и в Армения.

[11] жителите на планината Тавър, района на Диарбакър се намира в близост до югоизточен Тавър.

[12] статията е на арменски ез., с направен по моя поръчка, превод на бълг. ез.

Град Мцурин[13] е старо асирийско селище, името му означава «граница, предел». (10) Обявен е за столица на Армения след 62 г., след като Гней Домиций Корбулон, разрушава Арташат, столицата на Трдат I. Във II в. Мцурин пострадал от земетресение, но е достроен и разширен от Санатрук (88–110 г.), вероятния наследник на Трдат I, а в IV в. вече е бил разрушен от персийците в 363 г., при похода на шах Шапур II. Мар Аба е роден точно в този период II – III в., когато градът е бил обитаем.

Саакян посочва и откъде идва прозвището Катина – от сирийската дума *katipa* – писар, секретар, книжовник, респ. в иврит *katfan* (*k`tf`nj / kātfānj*) כַּתְבָן' – писар, *katav* – пиша, *ktav* – писмо, писменост, араб. *kitab* - книга. Според Саакян, Себеос е предал името като Мараба, докато Хоренаци – като Мар Аба, и най-вероятно Себеос е бил по-прецизен, докато Хоренаци е сметнал че първата част на името означава «господин» (на асир. *mār*). У Ухтанес Себастаци (935-1000 г.), името е предадено като Мариба Катина. Ованес Драхсанакертци уточнява, че Мар Аба(с) Катина, е сириец, знаещ халдейски (вавилонски, асирийски) и гръцки език и писмо.

Въз основа на анализ на другите арменски извори, Саакян доказва, че Мараба Катина е бил писар / секретар на арменския цар Валаршак II (186 – 198 г.) и е написал недостигнала до нас „История на Армения“ по заръка на владетеля. Същият този владетел загива в битка с нахлулите от север барсили и хазари (М. Хоренаци) или булкари / българи и хазари (Вардан Аревелтци), Степанос Таронеци също пише за “хазири и басили”, а Ухтанес – за хазари и барсеги[14], т.е. барсили (с буквата ład Ղ) (11), което показва: **1.** че преселението на Вънд е станало доста по-рано от управлението на Валаршак II (186 – 198 г.), и **2.** че българи и барсили са представялвали една общност, заедно с хазарите[15], водени от царят им Внъсеп (Вънъсеп) Сухрап.

В своята „История“ М. Хоренаци предава втория етноним на българите като Վղէնդուր (Vłëndowr), който би трябвало да се прочете в староарменски като “Влъндур”, а не „Вхъндур / Вгхъндур“ какъвто е съвр. прочит. Това е така защото в староарменски буквата “ład” Ղ, е предавала звука „л“. Но с развитието на езика, в периода IX – XI в., постепенно Ղ започва да предава звука ġh. Така че връзката „влъндури > вхъндури > оногури е изцяло невъзможно. И в същото време, от други източници (хазарски, арабски) се вижда, че българите са наричани също и ВННТР, или **венентери**.

В писмото си до Хасдай ибн Шафрут, написано в 951-952 г., хазарския владетел Йосиф, казва: “Те (българите) били победени (в своите стари земи), а те (хазарите) ги преследвали, докато не преминали голямата река Дуна (Дунав)”. До ден днешен те (българите, написано **“в.н.н.т.р”**) живеят близо до Куштантиня (Константинопол), а хазарите завладели тяхната страна.” (12) Под формата **В.н.н.д.р**., българския етноним се среща и в арабската географска традиция. В „Худуд Ал Алем” се споменават като **V.n.n.d.r** и **N.nd.r**, напр.: „От маджарите на изток има планина, на юг от нея се намира народа В.н.н.д.р. (Дунавска България), които са християни, а на запад и север е областта на русите. (13) Трансилванските Карпати, са първата граница между маджарите (Унгария) и I-та Българска д-ва, след преселението на последните в края на IX в., в Панония и Трансилвания. Гардизи в своя труд "Заин ал Акхбар", нарича дунавските българи Nandar (Нандар).

Още в 1875 г. Гаркави[16] обяснявя названието V.n.n.t.r и от писмото на хазарския каган, като название на българите, отговарящо на византийското Οὑννογουνδουροι, Ουνογουνδουροι (унногундури, оногундури), но това става, преди откриването на известния арабски текст “Худуд Ал Алем”. Маркварт също свързва арабското (*n.n.d.r) с българи. Унгарците използват същото название „нандор” (nándor[17]) за обозначение на българите (bolgárok / nándorok).

Интересен е и още едни извор от VII в. – „Хрониката“ на Йоан Никиуски, византийски епископ на гр. Никиу в Египет, където се споменава бълг. владетел Кубрат и неговия народ. За съжаление, изворът е известен от късен етиопски препис, вероятно правен по несъхранен арабски превод на византийския оригинал. „Хрониката“ на Йоан Никиуски е съхранена в 4 преписа на етиопски език, правени по превод на арабски препис, през 1601 г. Не е ясна съдбата на първоначалния изходен преведен оригинал, по който

---

[13] Мцурн Մծուրն / Мцурк Մծուրք) е старо асирийско селище, името му означава «граница» от асир. *msur*, акад. *mişru*, шумер. *maš* – граница, предел, иврит *misge*r מְסַגֵּר *m`sg`r* – ограничавам.

[14] във френския превод на Бросе (Brosset), стр. 245 “Khazars et Barseghs”

[15] името на техния владетел (на българите, барсилите и хазарите) били **Вънасеп Сухрап** и може да се разгледа като **Вен / Вън+сеп** – авест. *spit*, перс. *sapēt, safēd* – светъл, а втората част на името **Сухраб** е изцяло иранска, идентична с митичния герой от „Шах-наме”, богатира Сухраб, син на Рустам, в пехлеви *suxr* - червеникав. Също Сухраб / Sokhrāb или Sukhrāb, се превежда като “рубин”, „блясък” от перс. *sorkhabē* – яркочервен.

[16] Авраам Яковлевич Гаркави (Харкави) (1839-1919 г.) е известен руски ориенталист и хебраист (специалист по староеврейски език), виден представител на Петербургската еврейска общност, от 1901 г. е потомствен дворянин. Редактор на издателството на Руско-еврейското археологическо общество.

[17] При унгарците и румънците съществува и лично име Нандор, срещало се е при българите – Нандро, днес запазено като фамилното име Нандров(и). Унгарското название на Белград (сега столица на Сърбия) в средновековието е било Nándorfehérvár (или Bolgárfehérvár) – български бял град. Градът никога не е влизал в границите на средновековна Сърбия!

те са правени. Според различни специфични термини в текста, Французов доказва че вероятния арабски препис е правен около XII в., като превод на несъхранен гръцки оригинал, написан от самия епископ Йоан през VII в. (14) Поради това са натрупани много неточности при предаването на чужди имена и етноними.

Хрониката е преведена на френски ез. от Херман Зотенберг. (15) Интересуващият ни пасаж е: „Lorsque les habitants de Byzance apprirent cette nouvelle, ils disaient que l'auteur de ce projet était **Koubratos**, chef des **Huns**, neveu d'**Organâ**.“ (Когато хората във Византия научили новината, те казаха, че авторът на този проект беше Кубрат (Koubratos), вождът на Хуните, племенника на Органа (Organa)“. (16) Но в по-стария си превод, публикуван в 1877 г., Зотенберг предлага друга версия, буквално от оригинала: «Lorsque ces faits furent connus a Byzance, on disait que cette affaire avait ete insriree par **Qetrades** (ቀጥሬድስ), chef du peuple des **Moutanes** (ሙጣንስ), fils du frere de **Kuernaka (ኩርናክ)**. (Когато тези факти станали известни във Византия, всички си казали, че това е дело на **Кетрадес / Qetrades** (ቀጥሬድስ), вожд на народа **Мутанес / Moutanes** (ሙጣንስ), и братов син на **Куернака / Kuernaka**[18] (ኩርናክ). (17) Тъй като не е знаел как да изтълкува тези названия, под влияние на познатия византийски източник (Патриарх Никифор), Зотенберг е приравнил Кетрадес към Кубрат, Мутанес към Хуни и Куернак към Органа. Думата „хуни“ се среща и на други места в „Хрониката“ но се предава по съвсем различен начин: *tunəs* –ትቱስ, и като прилагателно ቱገሳዊ *tugasāwi*, което Х. Зотенберг чете като ቱንሳዊ *tunəsāwi* – хунски от ቱንስ *tunəs* - хуни, също като *tunəs* – ትቱስ и ቶንስ – *tonəs*, които нямат никаква прилика с ሙጣንስ - *moutanes* (*muthns*). (18)

Независимо от трудностите с транскрипцията, в крайна сметка Кетрадес е Кубрат[19], народа Мутанес, вероятно е деформиран запис на Вутанес или Утанес, тъй като в етиопската писменост „геза” приликата между ሙ „mu“ и ዉ „wu“ е голяма. Така че в недостигналия до нас оригинал, от където са известните днес 4 преписа, вероятно е било записано ዉጣንስ „Wuthns“, което може да е деформирано предаване на ВННТР.

Трябва да посочим и още един неизвестен в България, но интересен източник – китайската династична история „Суй-шу“ (история на кратко управлявалата династия Суй 581-618 г.), гл.84,С 18b, 3, която споменава названието унугундури. По същество това е описание на „Западните региони“ включващо народите живеещи на северозапад от Китай, до земите на р. Волга (Аде / Ādé) 阿得 (Атил) и Византия (Фулин / Fúlǐn) 拂菻. „От Фулин (Fúlǐn) 拂菻 (Phwïtrəm)[20] на изток, обитават: енку (ēnqū) 恩屈, алан (ālán) 阿蘭, беижуцзули (běirùjiŭlí) 北褥九離 и фувахун (fúwàhūn) 伏嗢昏 (вариант на записване фувенхун / fúwenhūn 伏溫昏. Разполагат с около 20 000 войска.”

„Суй-шу” е написана от Вей Чжен (Wei Zhen) в периода 629-636 г., т.е. тази информация се отнася за времето на възникването и разцвета на Кубратова България. Логично е да я търсим сред народите описани на изток от Византия. Според осетинският историк А. А. Цуциев, българите са обозначени като **фувахун** (fúwàhūn) 伏嗢昏 или **фувенхун** (fúwenhūn) 伏溫昏. Той предлага свое тълкувание: Ench'u (оногури), A-lan (алани), Pei-ju-chiu-li (башкири, по-точно бажгирд - печенези), и **Fu-wen-hun** (българи). Самият текст е: „Fúlǐn dōng zé yǒu ēnqū, ālán, běirùjiŭlí, fúwàhūn děng, jìn èr wàn rén.“ Предаден с йероглифи: „拂菻 (Fúlǐn - Рим) 東 (dōng - изток) 則 (zé – положение, посока) 有 (yǒu – има, притежава, обитава) 恩屈 (ēnqū - оногури), **阿蘭** (ālán - алани), 北褥九**离** (běirùjiŭlí – барсили), 伏**嗢**昏 (fúwàhūn – българи-уногундури), 等 (děng - брой), 近 (jìn – близък, около) 二 (èr - две) 萬 (wàn – десет хиляди), 人 (rén – човек, мъж, служащ, войн). (19) Трябва да се има в предвид, че всички тези названия са достигнали до китайския хронист, в деформиран вид, от различни информатори – обикновено пътуващи търговци по „Пътя на коприната”.

Според речниците на четирима известни китаисти (Старостин, Шюслер, Бъкстър и Сагар) възстановката на произношенията е следното:

Според Сергей Старостин, произн. на **фувахун** (fúwàhūn) 伏嗢昏, в ранносреднов.кит. е bwïkwahwən, а на **фувенхун** (fúwenhūn) 伏溫昏 - bwïkwïnhwən. (20) По Аксел Шюслер, възстановката на произношението на 伏溫昏 в ранносреднов. кит. е bu^{c}ɔuən-huən (при запис с 溫), и bu^{c}ɔuəhuən (при запис с 嗢), сходна с получената по Старостин, а в древнокит. произн. на въпр. запис (с 溫) е bəkhɔûnhmən (21) По Бъкстър-Сагар в ранносреднов. кит., възст. е bjuwH'wonxwon / bjuwk'wonxwon, в др.кит.

[18] Най-вероятно Куернак не е Органа, а Ирник (Хърнак) от „Именника на българските князе (канове)“.

[19] При предаването на името Кuврат, вместо በ „b“, вероятно неправилно е използвана ጠ „th“, напр. запис ቀበሬድስ ще се прочете Kəbrdəs / Qeəbrdəs което е много по-близко до Кубрат? Друг вариант на възможната грешка е свързана с гръцкия запис на името **Κούβρατος > Коувртъ > Коуртъ,** както се е стигнало до деформиране на името в старобългарския текст на «Именника», обяснено от проф. В. Бешевлиев. И при превода от гръцки на арабски, вероятно името е било деформирано.

[20] произлиза от партянската и согдийска транскр. на Рим, респ. Византия, „страната на ромеите” – From, заето в кит. Fulin и тюрк. Purum.

[b]ək?ˤunmˤu[n].[21] (22) Може да се мисли, че 伏溫昏 предава изходно чуждо название, звучало като букухун / букунхун или бухунхун > българи-уногондури, предвид началният йероглиф предаващ сричката „бу/букх“ > „букх-унхун/дур“.

Другият интересен етноним е **беижуцзюли** (běirùjiŭlí) 北褥九離 (възст. по Старостин pəknokkiwle). Погледнато от съвр. произношение, твърде наподобява “баоцзили” (Băojiālì) 保加利 – съвр. китайско название на българите. Но предвид среднов. произношение, нещата са по-сложни.[22] По Шюслер в ранносреднов. кит. произношението е било bu^{c}nokku^{B}lioi^{c} или bu^{c}nokku^{B}raih. (23) Или изходната дума е звучала като беручули > беручури което твърде наподобява на барсили, баршили. Логично е съседите на аланите (транскрипцията на името 阿蘭 ʔālān не представяла трудност), да са българите и барсилите. Също сравнително лесна за разчитане е етнонима **енку** (ēnqū) 恩屈 (ænkhwït / ænkhut) > онгур, оногури.

Все пак от езиква гледна точка, няма как арменското „влъндур“ да предаде етнонима „вънътур“, „внъндур“, „венентер“. Според българският арменист доц. П. Голийски, записаното от М. Хоренаци Վղընդուր (Vłëndowr), отразява грешна транкрипция на името, вероятно от сирийски източник, какъвто е бил текста на Мар Аба Катина (Мараба Мцурински), тъй като в сирийската азбука „ламед“ ܠ (л) и „нун“ ܢ (н) са твърде близки и лесно могат да бъдат объркани от чужд преписвач, особено като се отнася за чуждо (несирийско и неарменско) име. Напълно възможно е тази грешка да я направил и самия Мараба, тъй като не е известно, той от какъв източник е научил за българите!? Най-вероятно от сирийски текст! Трябва да се има в предвид, че арменската писмена традиция започва от самото начало на V в., когато епископ Месроб Мащоц в периода 402-406 г. по заповед на арменския владетел Врамшапух, пребивава в Едеса, където създава арменската азбука. Мар Аба Катина (Мараба Мцурински) е живял два века преди Месроб, и е писал на сирийски, или е използвал сирийското арамейско писмо.[23] (24)

Така Внъндур е било записано с буквата „лад” (ład), от М. Хоренаци, която обаче в следващите векове (IX-X до XI в.) постепенно променя своя изговор от ł в gh (съвр. название на буквата е ghad), и вече промененият изговор на Vłëndowr (Влъндур) във Vghëndowr (Вгхъндоур). И оттук при повърхностен поглед върху считания за ненадежден източник, с известно натягане по посока на оногурите, австро-унгарските тюрколози и историци сътвориха един от най-трайните погрешни митове за българския произход!

Не е ясно обаче, дали византийските форми Οὐννογουνδουροι, Ουνογουνδουροι (унногундури, оногундури), са възприети от арменски източник където ł е предавал вече звука gh, тъй като патриарх Никифор и Теофан Византиец които използват това название, живеят в IX в., т.е. съвсем в началото, когато започва този фонетичен преход (25), (26), или което е по-вероятно, названието директно е заимствано от самите българи, предвид близките отношения на Кубрат с император Ираклий, както и следващите, било мирни, било предимно военни контакти на българите с империята.

Хазарската, арабската и унгарската форми (Vnntr / Vnndr / Nndr), които са независими от арменската, потвърждават, че оригиналното българско самоназвание е било „внъндур / вънъндур“ а не „влъндур“ ![24]

Съществува още една, твърде спорна и неясна форма употребена в най-ранните грузински исторически източници. В анонимния “Мокцевай Картлисай” (гл.1) (IX – X в.)[25] или “Обръщането (покръстването) на Картли” съобщава за времената на Александър Велики, който се слъскал със “свирепите племена **бунтурк**, живеещи по течението на р. Кура в четири града и техните околности. [Това

---

[21] Знак ʔ се нарича „глутална пауза“ и изговорът му е нещо средно между носово-гърлено изговорено „а“ и „о“.

[22] Вторият йероглиф 褥, който в съвр.кит. се произнася “жу” (англ. транскр. rù), а в среднов. кит. nok (зн.: дюшек, постелка), и предава нетипичния звук “р” от чужда по произход дума. Първият йероглиф 北 (běi и bèi) озн. север, северен, е производен на 背 (bèi) – гръб, заден, задна страна, в ранносредн. кит. bə. Третият йероглиф 九 (jiŭ) озн. числото 9, в ранносреднов. кит. е kiw и kəw > ku` като в много от съвр. диалекти се произнася с начално “ч” (ć). Четвъртият йероглиф 離, зн.: отдалечавам, в еп. Изт. Хан се е произнасял като “re”.

[23] Съществува легенда, че епископ Месроп е създал арменската азбука, въз основа на „буквите на епископ Данаил“. Данаил е бил сирийски духовник който открил някакво старо писмо, използвано преди това от арменците. Врамшапух изпратил Месроп да се запознае с него, но той установил, че то е много непълно и не може да предаде всички звукове в арменския език. Това предполага, че става дума за някакъв вариант на арамейското писмо (предаващо само съгласните букви), използван в езическия период. «... царят му разказъл, за някакъв сириец, благопристоен епископ по име Данаил, който случайно открил някаква азбука на арменския език. И когато царят им разказал за тази находка, те го помолили, да ги изпрати да проучат тези букви. Тогава царят изпратил някой си Вагрич (Вагрич Хдуни) с царска грамота, до някой си йерей Авел, който бил приближен на сирийския епископ Данаил». (Корюн: «Житие Маштоца»). В своето „Житие“ Корюн уточнява, че «тези букви, били „погребани“ в писмеността на друг език, и (след това) възкръснали» (2, 81). Самият Даниил е бил сириец, следователно, неговата азбука е била производна на сирийската, или на друга арамейска семитска писменост.

[24] изключение прави само Ал Масуди който съобщава, че в съседство с аланите и хазарите живее народа (al-w.l.nd.r.ya), чието име идвало от столицата им, града (w.l.nd.r). Според Св.Плетньова, той е имал предвид града Беленджер, араб. транскрип. на Баландар < перс. *boland*, пехлеви *bāland* – висок, и пехлеви *dar*, осетински *duar* – врата, проход, т.е. горен, планински проход.

[25] изворът е от неизвестен автор. До наше време са достигнали три преписа: от манастира Шатберди, дело на монаха Йоан, в 973 г., от манастира Челиши (XIV – XV в.) и от манастира „Св.Катерина“ в Синай (IX – X в.).

са: град Саркин, [град] Каспи, [град] Урбниси и [град] Одзрах, и техните крепости са били: голямата крепост Саркин, и царските крепости Каспи, Урбниси, Одзрах. Александър бил удивен като разбрал, че те са потомци на йевусеите[26]. Когато при тях настъпел глад – и труповете на мъртвите изяждали. Но Александър не бил в състояние да се справи с тях и така напуснал тяхната страна. Тогава дошло едно войнствено племе, наречено хони, което се отделило от халдейците (персите), и измолило от царя на бунтурк да се засели в Занави. И се заселили в местност наречена Херки, за която плащали данък (на бунтурк)". … И след като Александър се върнал, с обсада успял да превземе Саркин и да прогони народа бунтурк.

Бунтурк се споменават и от Леонтий Мровели (XI в.) в „Живота на картлийските царе", част от грузинската историческа хроника „Картлис цховреба" в аналогичните митични събития свързани с Александър Македонски. Затова се предполага, че той е взел тези сведения от „Покръстването на Картли". Има и допълнителни сведения заети от „Шах-наме", като легендата за Сявуш, а в бунтурк вижда турите и Туран от иранския епос, които причинили смъртта на Сявуш, отмъщението на сина му Кей-Хосров и т.н. (27) Правени са сравнения между грузинския източник и "Историята" на М. Хоренаци, като е установено със сигурност, че неизвестният автор на грузинската хроника е използвал текста на М. Хоренаци сред своите първоизточници. Предполага се, че вероятната датировка на грузинската хроника е по времето на управлението на Вахтанг Горгасал (ок. 440 – 502 г.). (28)

Армянский		Древнегрузинский	
Դ	d	Ⴅ	v
Ծ	ts	Ⴃ	d
Ղ	gh	Ⴂ	g
Վ	v	Ⴁ	b
Ի	i	Ⴡ	ey/ē
Կ	k	Ⴗ	q/q̇
Հ	h	Ⴙ	č
Դ	d	Ⴐ	r
Փ	p'	Ⴔ	p
Ո	o	Ⴖ	ğ
Ց	ts'	Ⴘ	š
Ժ	zh	Ⴟ	j
Ք	k'	Ⴜ	ç
Տ	t	Ⴝ	č̣
Ն	n	Ⴠ	h
Մ	m	Ⴎ	ṗ

СРАВНЕНИЕ НА АРМЕНСКОТО И ДРЕВНО-ГРУЗИНСКОТО ПИСМО.

В стремежа си да разкаже древната история на Картли, Леонтий Мровели вмъква разказа за бунтурк и хоните, като много древно население, от времената на Ал. Македонски, но чуждо по произход, дошло от север и естествено го свързва с иранската легенда за Сявуш и борбата между Иран и Туран. Самото название «бунтурк» още от времето на М. Бросе автор на първия превод на френски език, се превежда погрешно като «бунтурки», и така се преписва и цитира от следващите поколения учени. М. Бросе, свързва думата "бун" с иранското и значение – основа, дъно и тълкува бунтурки като "местни турки (тюрки)". Според Е. С. Такайшвили, автор на руския превод, бунтурки означава тюрки-копиеносци. И. Абуладзе го тълкува като "уседнали турки (тюрки)" живеещи в градове. Нито едно от тези тълкувания не отговаря на истината. В случая имаме етноним в изопачен препис от арменски източник, тъй като крайното «-к» е арменско оконч. за мн.ч., т.е. бунтурк би трябвало да се преведе като «бунтури», което може да се тълкува като «истински тури», «коренни тури» или «стари тури», което съвпада и с контекста за легендата за Сявуш и Кей-Хосров, и няма нищо общо с много по-късните тюрки. Думата **bun** (բուն) със значение „корен, основа; същински, истински, природен" е заета в староарменски от пахлави. (29) Така възможният първоизточник е бил **bunt^{h}ur'k^h** (բունթուրք). Но не е ясно дали авторът на по-стария грузнски текст "Мокцевай Картлисай", не е използвал друго арменско название на северен народ, което той е предал по този начин и в последствие е бил обвързан най-общо със северните народи или турите. Известно е че най-старата грузинска писменост «Асомтаврули» е създадена върху основата на арменската писменост[27], и 16 арменски букви са заимствани макар и с разлика в звуковите стойности в

[26] библейски народ.

[27] най-старите грузински надписи, четири на брой, са открити в руините на древногрузински манастир в Бир ел-Куте, в Палестина, и са датирани към 429-444 г. Надписът от най-древната съхранена грузинска църква „Болнийския Сион", намираща се в селището Квемо-Болниси в областта Квемо Картли, са следващите по древност и са от 493-494 г., когато е завършен строежа на църквата. В „Житието на Месроп Маштоц" от Кюрон се казва че именно той след като създал арменската азбука, въз основа на нея създал и грузинската. Това сведение се подлага на съмнение, тъй като живелият през V в. Лазар Парпеци, или пък ученика на М. Маштоц,

древногрузинското писмо. Сред тях е буквата **Ч -** "б" отговаряща на буквата "в" (вев) Վ арменското писмо. Така зад **bunt^{h}ur'k^h** (բունթուրք), е възможно да е стояло хипотетичното арменско название **vunt^{h}ur'k^h** (**վունթուրք**) **вънтури**? Разбира се това е само едно предположение.

Неочаквано, названието **„(в)уннгундури / (в)унгунтури"** се открива най-рано в китайската династична история на династията Старша / Западна Хан (206 г. пр. н.е. – 9 г. от н.е.) – „Хан-шу", във връзка със съдбата на т.нар. „Сяо Юеши / Юечжи" (Xiǎo Yueshì) **小月氐**, частта от народа юечжи (тохари-арси), които остават в своята родина Гансу и се подчиняват на Сюнну. Известно е че Сюнну нанасят няколко сериозни поражения на тохарите в Гансу, първите две са от шаню[28] Маотун, а последното и най-тежко е от наследника му Лаошан в 166-165 г.пр.н.е. През зимата на 167/166 г. Лаошан изненадващо напада Китай. Император Вен Ди (179 – 157 г.пр.н.е.) не е готов за война. Сюнну опожаряват граничния град Бейди, проникват до околностите на столицата на Западна (или Старша) Хан гр. Чанъян, и опожаряват няколко императорски дворци и столичния квартал Нейши. След това Лаошан се оттегля в граничния град Бейди и напуска Китай, тръгвайки в западна посока… към земите на Арсите / Юечжи. Те определено не очакват нападение, затова са разбити изцяло. А владетелят им (неназован за съжаление от източниците) е убит и от главата му по стар степен обичай е направена чаша. След този катастрофален разгром, народът на Арсите / Юечжи потегля на запад – към своя "Голям Изход" към долината на р.Или и завинаги напускат плодородните земи около Хуанхе в Хеси[29] и Гансу. Долината на реките Или и Чу днес се наричат Седморечие (казахски Джетъсу) но в ранното средновековие носи името Аргу[30], Аргун, име вероятно свързано с Арсите / Юечжи?

Юечжите достигат до Фергана и Средна Азия, като първоначално се заселват на север от Сърдаря (там Страбон ги отбелязва като Taharoi), а впоследствие завладяват източната половина на Гръко-Бактрия. Тях китайците наричат „Да юеши / юечжи" **大月氐**, т.е. „големи юечжи". Те дават начало на Кушанската държава. Но една по-малка част от тях остава в Гансуйския коридор "между Дунхуан и Циляншан" в старата си родина. Те предпочитат да се подчинят на врага Сюнну, пред неясното преселение на запад. В "Хан-шу", гл.94б, се съобщава че владетелят на „Малките юечжи" (Xiǎo Yueshì) **小月氐**, васал на шанюя (shanyu), чиито владения били в района на гр. Чжанйе (Zhāngyē) 張掖 (съвр. пров. Гансу), се титлувал Веноуто-ван (89 г.пр.н.е.) По този въпрос А. Малявкин пише: „Титлата **Вен-ван** (**Wen-wang**) **温王** се съобщава в повечето китайски източници, но подробна информация за нея няма. Може да се предполага, че в случая това е обозначение на родовоплеменно название съществувало при юечжите". (30)

СЪВР. КИТАЙСКА ПРОВИНЦИЯ ГАНСУ - ПРАРОДИНАТА НА ЮЕЧЖИТЕ

„Син Тан-шу" (Новата история на династията Тан) съобщава, че „Фамилията на господаря (на Самоцзян или Самарканд) е Вен (Wēn) **温**, и произлиза от юечжите. (Народът юечжи) първоначално обитавал на север от планината Цилян, в града Чжао'у. Но след като били разгромени от туцзюе (тюрките), се преселили малко по на юг, в района разположен покрай планината Цунлин, където и днес се намират техните земи. (Представителите на рода Вен) се разделили на няколко владетелски дома: Ан,

Езник Кохбаци, не споменават такова нещо. Поради това Вернер Зайбт предполага, че епизодът със създаването на грузинското писмо е по-късна добавка от неизвестен преписвач на житието. Зайбт смята че грузинското писмо е създадено въз основа на арменското, при превод на Библията от арменски на грузински от група грузински и арменски монаси, така че ролята на М. Машотц, е била косвена. Съществуват и др. съмнителни теории, които са основно дело на грузински историци, търсещи древни корени на грузинското писмо (напр. от шумерски), тъй като факта за арменския произход на грузинското писмо е в грубо противоречие с грузинските националистически пристрастия за самобитната култура на народа.

[28] върх. титла на владетеля на Сюнну (*chán-yú*) 單于. Възст. на произн. в др.кит. е *ʒānwa,* респ. *tsānwa,* което е неточно предаване на оригинална дума в езика на Сюнну реконструирана в "A Dictionary of Loan Words and Hybird Words in Chinese", 1984, стр. 64, като ***sanok / tsanak.*** И има ясно сходство с кетското *senig* - жрец, *ke-senig* – върховен жрец, югски *senэnү,* котски *šēnanү* – жрец, *šēnanүāknү* – правя магия, и твърде близко с шумер. *šennu* – жрец (от *šen* – чист). В селкуп. *sengir* – жрец, е енисейска заемка. Това се потвърждава от Хон Теик Тох, който посочва, че при предаването на чужди думи, знакът 于, предава основно нетипичните за китайското ухо срички *ur / ir, vur / vir* или изобщо краен звук *–r.* Така че най-вероятно *„шаню / шанюй"* е предавала сюннуйска дума **сенур / сенир > сен(г)ир / сен(г)ур**, както е в селкупски, но с основен произход от енисейски - **сениг**. Наблюдава се древна енисейска дума у Сюнну с първоначално значение жрец, впоследствие преминало във военен вожд, владетел. Самите Сюнну възникват от пракетско управленческо ядро (вж. Пулейбалнк и Ал. Вовин по въпроса за произхода на Сюнну).

[29] земите на запад от големия завой на Жълтата река при платото Ордос.

[30] по името на народа халаджи / калачи или "Аргу" смятащи се за потомци на ефталитите. Те са тюркизирани ефталити, или по-старо население, наследници на юечжите.

Цао, Ши, Ми, Хе, Хосюн, Уди, Ши, и др., които от поколение на поколение се наричат „деветте рода", и всички (владетели) носят фамилията Чжао'у." Историята на династията Тан (618 – 907 г.), съобщава твърде интересна история. Управляващата династия на юечжите-тохари се наричала Вен, а столицата им – гр. Чжаоу. Планината Цилян (Qilian) 祁連, е североизточно разклонение на Наншан, вървящ успоредно на основната верига и днес е известна като хребета Рихтхофен, а планината Цунлин (Congling) 葱岭 е Памир. След като били разбити от Сюнну (тук е допуснат анахронизъм, приравняване на сюнну със съвременните на Тан, тюрки), юечжите водени от рода Вен се заселили на юг от Памир. Тук техните представители оглавили възникналите нови държави, и се изброяват основните градове и области в Согдиана: Ан – Бухара, Хе – Кушания (град между Самарканд и Бухара), Хосюн - Хорезъм, Уди – гр. Батик (на югозапад от Бухара), Ми – Маймург (град на югоизток от Самарканд), Ши – Ташкент, Цао – Уструшана (територията между средните течения на Амударя и Сърдаря). Относно Чжоау, в „Цзю Тан-шу" (Старата история на династията Тан) казва, че този град се намирал в близост до китайския гр. Чжанйе (Zhāngyē) 張掖 в пров. Гансу. А. Малявкин тълкува названието Чжаоу (Zhaowu) 昭武 като „ябгу" тохарската по произход титла *yapko* – цар, владетел на страната, по-късно заимствана и от тюрките (*yabγu*), т.е. градът на ябгуто – столица. (31) С. Толстов предположи, че името на средноазиатския ирански бог-герой Сявуш е отразено и в разказа за столицата на юечжите Чжоау и управляващият род Вен, в китайските династични истории. Поради привидното сходство С. Толстов изказва хипотезата, че Чжоау е всъщност Кангхдис или митичната столица на Сявуш, респ. рода Чжоау е китайската транскрипция на Сявушиди. Но трябва да се има предвид, че Чжаоу е съвр. звучене на йероглифното съчетание. Затова трябва да се види как е звучало въпр. название в съответната епоха, според речниците на цитираните вече четирима видни китаисти. Според Сергей Старостин 昭武, в др.кит. / еп. Зап. Хан *tawmá*, Изт. Хан *ćawmwá*, еп. Тан *ćewmwó*, според Аксел Шюслер, в др.кит. *kiauma?*, еп. Източна Хан *tsaumua*[B], и според възстановките на Уйлям Бъкстър и Лорен Сагар, др.кит. *tawm(r)a?*, среднов.кит. *tsyewmjuX.* (32), (33), (34) Както се вижда, Чжаоу не е транскрипция на Сявуш, или на „ябгу" а предава тохарска дума звучала като „*tsaumua*" и съотв. в тохарски имаме *tsamo* – израстване, увеличаване, умножаване, много, *tsmoññe* – растеж, в тохарски А *tsäm*, тохарски В *tsäm*, пратохар. **tsäm* – умножаване по брой, увеличаване, израстване. (35) Най-вероятното значение е голям, многоброен[31], или висок (големият род, високият род / или град, ако това е било първоначалното название на столицата).

Титлата на подчинения владетел на „малките юечжи" започва със същия йероглиф „вен / уен" (Wēn) 溫, и цялата титулатура е "веноутован" (wēn ŏu tú wáng) 溫偶駼王. (35) Безусловно и той е принадлежал към същия род Вен. Твърде интересна е възстановката на произношението на това съчетание. Според посочените речници, произношението в епохта Хан е било ʔwānnγwātú, в среднов.кит. ʔwənnγəwthwâj / ʔonnγəwthwâj (Старостин), в др.кит. ʔûnnγô*l(h)ats, еп. Изт. Хан ʔuənnγo[b]duos, ʔuənnγo[b]t[h]uas, (Шуслер), или в др.кит. *ʔˁunnγˁ(r)oʔ[d]ˁar, среднов.кит. ʔwonnguwXda (Бъкстър-Сагар), посл. йероглиф „ван" (wáng) 王 озн. владетел, княз. (36), (37) Както видяхме, йероглифът вен / уен" (wēn) 溫 се изоплзва и в „Суй-шу" за предаването на названието българи-уногундури!

Съчетанието "оуту" (ŏutú) 偶駼 (nγwātu, nγo[b]du, nguwXda) не е дума, двата йероглифа като израз озн. чифт, двойка ниски (диви) коне (駼,駝 - нисък кон "таоту", вид "пони" у Бъкстър 驒 tuó – див кон), поради което Н. Бичурин го е превел по смисъл като караул, охрана, граничен княз, а В. Таскин като военен лагер, дори го сравнява с тюрк. *ordu*[32] – орда, войска, което също не е особено удачно. (38), (39), (40)

В такъв случай смятам, че много по-удачно е целия израз "*wēnŏutú*" да се приеме за китайска транскрипция на чуждо некитайско название, от тохарски произход, като реконструкцията на произношението в епохите Хан и Тан, е максимално близко до „оунгудур / онгунтур или уногундури. Така става ясно, че управляващият род или племе у юечжите тохари, се е наричало **онгунтури / унгундури**, като впоследствие китайските автори са съкратили това трудно за произнасяне име до неговия първи йероглиф - 溫 Вен. Значението на названието също се обяснява от тохарски. Напр. йероглифът **Вен** (Wen) 溫, предаващ фонетично чуждо име означава „мил, приятен, топъл" се оказва, че е стара тохарска заемка, от тох. А *wañi*, тох. В *wīna* – удоволствие, приятен, тох. (б) *winaññentär* – радостен, щаслив, произв. на праиндоевроп. **wēn(h_x)iyo* – хубав, красив, надежден, авестийски *vanaiti* – славен,

[31] виж идентичната бълг. неслав. дума ***сума*** – много, като брой.

[32] тюрк. *ordu* – военен отряд, свита на владетеля, стан на владетеля, в уйг. *Ordukänt, Ordubalik* – орденски град, столица. От др.тюрк. > монг. *ordu, orda*, калмик. *ordó* – двор, лагер, бивак, монг. *ordon* – дворец, мандж. *ordo* – шатра. (Рамстедт) Предполага се заимстване от друг език (Щербак). Въпросният източник е тох. А *wartsi*, тох. В *wertsiya*, пратохар. **wertsiya.* – свита на владетеля, близкото обкръжение, събрание, съвет. Д. Адамс го свързва с пр.индоевроп. *wordhyena* – маса, група, множество хора.

победоносен[33], санскрит *vánati* – харесвам, радвам се, победоносен, ликуващ, *vanas* – любов, ст.англ. *wine* – приятел, старонорв. *vänn* – надежден, красив. Производни на същия индоевроп. корен, посочени в етимологичния речник на Дъглас Адамс, са в тох. В *wäntare* - действие, *wäntreśśe* – силен стремеж, *weñenta* – възхваляващ, тох. (А и В) **weñ* – говоря, възхвалявам, и като първооснова той посочва прототохарското ***weoñduru,** съотв. в санскрит *vandāru* – възхвала, в протоиндоевроп. **wn̥dr̥wo* > пратох. **we/ondoru* – слава, възхвала. (41) Сравни тох. *winā̃ññentär* с *вннтр* (*венентер / внъндур*), като смислово сходно значение: носители на щастието, на божествената предопределеност (*qut* – при тюрките, *χwarna* при иранците). Смисълът на названието е славен, възхваляван, силен, т.е. добър, надежден и т.н., **Винанхентар / Уинанхентар** – славния, «богоизбрания» управляващият род! Знакът *ñ* предава носовия звук „*nh*“ или „*nγ*“, което показва че формата „уногундури“ е максимално близка до първоизточника, докато вннтр (венентер, нандор) не предава носовото „нх / нг“.

Самото пояснение “управляващи” се е превърнало в нарицателно название на общността, подобно напр. на “царски скити, царски саки”. И явно уногундурите (внъндурите, българите на Вънд) произлизат директно от управляващото ядро, и са били част от тохарската общност, които синхронно с миграцията на юечжите-арси към Средна Азия (средата на II в. пр. н.е. или 165 г. пр. н.е.), в началото на I в. от н.е. вече са забелязани от арменците и от Плиний Младши в Западен Кавказ. За около 150 години, част от мигриралите тохари от Централна Азия, увличат със себе си сарматската маса в “Степния коридор на Средноазиатското междуречие” и вече като сарматско племе достигат до Кавказ. <u>Така може да реконструираме най-древния етап от българската история.</u>

2. Името „българи / пугури“ произход и значение.

И естествено възниква закономерният въпрос, а откъде идва етнонима „българи“ синоним на „уногондури“ с който те са се самонаричали? М. Хоренаци пише за “Внъндур (Влендур) (Վղընդուր) булкар (Բուլկար) Вунд / Вънд” (Վունդ / Vownd) което дословно означава «внъндурите на българина Вънд». Това показва че названитята „влъндури / внъндури“ и „българи / бълкари“ вървят ръка за ръка. Вероятно са забелязани и от други автори, Плиний ги отбелязва в Западен Кавказ като “сарматския народ на епагеритите”, а Птолемей – като “пагорити” с доста неясна локализация, но съседи на аорсите и боруските (барсилите).

Сирийските хронисти (Захарий Ритор[34], Михаил Сирийски) ги отбелязват като “пугури” и “бургари” (в сармато-алан. ез. *tæ* – суфикс за мн.ч., така че епагери/ти[35], пагори/ти = пагери, пагори или пугури. Дори фигурират под формата “народа пурк” в по-старите пластове на Арменската география „Ашхарацуйц“[36]. Така че българи и пугури се явяват два близки синонима.

Така се стига до въпроса за вероятния произход и значение на името **“българи”**. В миналото са предложени различни «решения» на този въпрос. Тъй като са изцяло неудачни, само ще спомена по-известните от тях.

Представителите на австро-унгарската школа, Томашек-Вамбери-Немет (Tomaschek-Vambery-Nemet), го обясняват с тюрк. *bulgamak, bulgha, bulγa* – смесени, мелези, смесен народ, или бунтовници, смутители на реда, отцепници, според Вамбери[37]. Това мнение се налага като водещо в науката и до днес. Доаенът на българската историческа наука, В. Златарски, налага мнението на Томашек като водещо.

---

[33] което е в основата и на името **Вънд**, среща се и в съвр. български като **Въндо / Въндьо**. Във всички индоирански ез. коренът **vant- / *vand-* и **vanat- / *vanad-* означава желая, стремя се, владея. В пеласгийски, в надписите от Микена *wanaka* – господар, владетел. При етруските е съществувал бог наречен Vanth. При арменците бог Ванатур (Vanatour) се свързвал с настъпването на Новата година. Ванитар или Вандар (Wānitār / Wāndār) е герой от „Авестата“ син на Ирадж (първия цар на Иран). Името означава „Победител на мрака“ или „Победител на злото“. (Ф. Юсти)

[34] Базгун (Абазгия, съвр. Абхазия) е земя със [свой] език, която се простира и граничи с Каспийските врати (Дарял), морето (Черно море), Вратите са в хунските предели. Зад вратите (Дарял) [живеят] бургари със [свой] език, народ езически и варварски, те имат градове, и аланите, също имат пет града. От техните пределите (нататък) живеят Даду (дидойците, племана в съвр. Дагестан) в планините, те имат крепости. Авнагур (уногури) — народ, живеещ в палатки (юрти, шатри). Авгар (угри), сабир (савири), бургар (отново българи), алан (алани), куртаргар (неясно ?: котраги, или осетинците куртатинци, или унгарското племе куртгярмат / kürtgyarmat, в угро-самодийски ma/t – земя, страна, дом), авар (авари), хасар (хазари), дирмар (осетинци дзырмари), сирургур (сарагури), баграсик (барсили), кулас (неясно), абдел, ефталит (ефталити) - тези тринадесет народи живеят в палатких, съществуват (живеят от) месо на добитък, риби, диви зверове и оръжие (т.е. скотовъдство, лов, риболов и наемничество). Българите и аланите, са споменати като най-западно разположени, съседи на Абазгия, но също са споменати и при „номадите – народите живеещи в палатки“. Също се дублира и названието на ефталитите, споменати като синоними абдел и ефталит.

[35] формата е-пагери-ти, вероятно е достигнала до Плиний от местен западнокавказки информатор, тъй като в абхазо-адигските ез. а-/ е- /у- са префикси които се поставят пред корена на същ. имена или племенните названия.

[36] паралелно с по-късните добавки за четирите български племена Купи, Дучи, Олхонтор и Чдар или Китар.

[37] Армин Вамери (Vámbéry Ármin) (1832-1913 г.) е основоположник на австро-унгарската тюркология.

Д. Дечев и Ст. Младенов (1927) използват мнението на Вамбери, но обясняват „българи“ с немското _balgen_ – бунтувам се, бунтовници, и се аргументира че българите били смес от хуни и германци-гепиди, а самото _balgen_ разглежда като „хунска“ дума. Подобно мнение изказва още през 1587 г. австрийският дипломат Райнхолд Лубенау (Reinhold Lubenau), като обяснява значението на името българи с река Волга (съобразно утвърдилата се средновековна традиция), отбелязва в дневника си: ”Някои смятат, че името българи идва от думата балбан (боричкане, биене), което ще рече балгер (борци, разбойници) и че хората от този народ трябва да са били немци, войнствени хора и борци”.

Странна е хипотезата на гръцкия учен Керамопулос (1945), който обяснява „българи“ с гръцкото πύργος – кула, население с охранителни функции, име което са получили от византийците.

Тюркологът от татарски произход А. Булатов (1965) обяснява „българи“ с монголските думи _bulia_ – могъщ, силен и _gar_ – ръка, а като значение – централен, управляващ народ.

В. Гюзелев (1966) посочва осетинското иронско _bьılgæron_ – край, покрайнина, скален ръб, и обяснява „българи“ като живеещи в покрайнината в подножието на планината, а името им е било дадено от техните съседи - аланите. Историкът-османист Р. Стойков защитава същата теза, като добавя и пущ. _bulgaron_ - живеещ отвъд планина.

Б. Симеонов (1979) предлага тотемния произход на българския етноним и го обяснява с монг. _bulgan_ – белка, самур. Идеята му е възприета от специалистката по монголски език, Цв. Тафраджийска (1980), която предлага „ловци на самури“. Тотемно е обясненито и на чувашкия учен Г. Корнилов (1973) което той извежда от др.тюрк. _böri_ – вълк.

П. Добрев (1992) обяснява „българи“ с името на гр. Балх и областта Бактрия, която той съвсем погрешно тълкува като „Балхара“, т.е. „българи“ означава бактрийци, жители на Балх. Подобна идея изказва още в 1926 г. Ст. Шангов (публицист, журналист), който твърде свободно и наивно тълкува „българи“ като жители на страната „Болг Арийска“ или арийската страна Болг – Бактрия. (42)

Й. Табов и М. Сидоров (2006) изказват също твърде странната теория, че „българи“ означава кожари, търговци на кожи, като се аргументират с келтската дума _*balg_, ирл. _bolgach_ – кожена торба, в немски _Balg_ – мях, готски _balgs_, старо-високо-немски _balg_ – животинска кожа.[38]

В. Стоянов (1997, 2011) предлага ново оригинално решение на въпроса, възприето и от проф. Р. Рашев, въз основа на древния хипотетичен корен _*bål_ (_bul, bol, bal, byl_) със значение човек, който в мн. ч. преминава в _*bål-k_ – хора > _*bål-kar_ – племена, народ. Тя е в основата на етнонима българи, по подобие на немското _deutsch_ – хора, народ. Като доказателство посочва тибетското _po_ – човек, _Bal-po_ – непалец. (43), (44)

В прото-сино-тибетски _*Pă_, тибет. _pha-, -pa, -po_ – мъж, кит. 夫, съвр.ф-ма _fū_, др.кит. _pa_ – човек, съпруг, мъж, работник, селянин, земеделец, също тибетски _a-pha, pha_ – баща, кит. 父, съвр.ф-ма _fú_, др.кит. _bá_ – баща, в бурушаски _*-pe_ – дядо, в енисейските ез., арински _bap_ – баща, в северно-кавказките ез. _*aba/*ap`a_ - баща, но всички те в крайна сметка стигат до бореалното понятие _*apV, *papV_ – баща! Примерът на Стоянов е изцяло неудачен, но ако продължим разсъжденията му, стигаме до до алтайския корен _*boĺe_, представен съотв. в тунгусо-манджурските (ТМ) ез. _*bulu-_; монг. _*büli_; тюрк. ез. _*böĺük_ – родственици. Негова производна е монголската форма _bûleg_ – група, съобщество, роднини, семейство, отряд, клика, _bölüg_ - нещо отделно, обособено, раздел, част, _bûlgem_ – група, съобщество, _bolo / bül_(_e_) – семейство, роднини, братовчеди, в евенк. _bulumdžu_ – извънбрачно дете, в тюрк. ез. _*bole / *bülä, *bŭle / *bile_, чуваш. _pultăr_ – роднина, сродник. (45), (46)

Що се отнася до класическата етимология, приета от повечето тюрколози: _bulγa_ – бунтовници, отцепници, тя по-скоро има негативен смисъл, добре изразен в ТМ ез.: в мандж. _boγulčila_ – заробен,

---

[38] **_булгар_** – кожен юфт, финно обработена кожа. В някои тюркски езици, в киргизки _bulgaary,_ тувински _bulgaar,_ узбекски _bulg'ori,_ казахски _bylg'ary_ означава обработена кожа. Също в карачаево-балкарски _bulg'arg'a,_ татарски _bolgau,_ казахски _bülau,_ тюркменски _bulajlamak,_ тувински _bulgaar,_ якутски _bulkuj,_ хакаски _pulg'irg'a,_ киргизки _bulgoo_ – вълна, козина, общотюркски _balak_ – панталони. Няма абсолютно никакво основание да го свързваме с _българския_ етноним. Тази игра на думи произлиза от ностратическите корени на понятието за кожена торба, обработена кожа, козина. Например в ирландски _balgair,_ означава лисица, поради ценната кожа на това животно. В плен на такава заблуда е П. Добрев. Той смята, че разпространеното в Изтока название на кожения юфт _булгар,_ познат на сирийците като _блехеро_ и в Италия като _булгаро,_ отразява българския етноним, показващ високите кожарски умения на _прабългарите._ Ако беше така изилиза, че в дълбините на палеолита, преди разпадането на ностратическото езиково семейство е имало обособени _„българи – кожари”_ което е пълен исторически абсурд. В английски _bag_ – торба, _bulk_ – денк, товар, _bulge_ – издут чувал, в ирландските митове _Фир-болг_ са митичен народ заселил се на острова, в буквален превод _„хората с торбите”_ от ирландското _fyr_ - народ и _bolg_ – кожена торба и нямат абсолютно нищо общо с _българи_, както наивно мислят някои дилетанти. В новогръцки βούλγί – кожена торба, заимствано в български като _вулгия, вулия_ – кожена торба. Също в средноирландски _bolgach_ – кожена торба, кимвърски (уелски) _bol, bola, boly,_ съвр.английски _belly,_ готски _balgs,_ холандски, немски _balg,_ немски _bauchinne,_ в скандинавските езици _bälg,_ ирландски _bolscŭn_ – мях, в прен. см. търбух, корем, галски _bulga,_ старовисоконемски _balg_ – кожена торба, староисландски _belgr_ – обработена животинска кожа, в ирландски _pell_ - кожа. Също в немски _bulge,_ фризки _belga,_ английски _belgan,_ скандинавски _bolginn_ – оточен, подут. В кховарски _balu_ – кожен мях. В латински _bula_ – мехур, _pellis_ - кожа. В езика на баските _bul(h)ar_ – гръден кош.

bolxosu, евенски, солонски, орокски *bōl* – роб, солон. *bolga* – пленявам, ст.монг. *boγul*, монг. *bool / bōl*, бурят. *bogōl* – слуга, роб, в др.тюрк. *bala* – слуга. Също в монг. *bolxi* – простак, примитивен, груб, *bulqa / bulγa* – разбойник, бандит, крадец, грабител, от *bulqa*, *buliγa*, *bulā*, *bolē* – грабя, нападам, хващам, в чуваш. *pĕl* – разорявам, погубвам (някого). Праалтайски **bŭlV*, ТМ **bule-*; монг. **buliγa-*; тюрк. **bul-* грабя, нападам, отделям. (47), (48) Трудно би се получило едно обидно и отрицателно по значение название, явно дадено от друг народ, така дълго да се съхрани, че да се приеме като собствен етноним. Подобни опити за обяснение на някои етноними са добре познати, напр. "сърби" от лат. *servus* – роб, "българи" от лат. *vulgaris* – простак, плебей, "шкеи" – обидно название на славяните, от страна на албанците и власите, произлизащо от лат. *sclavus* – роб, но те изобщо не са верни и са плод на чужда злонамереност!

Но в едно е прав В. Стоянов, че чужди названия, дадени от друг народ могат да се превърнат в етноним много рядко, и само при малки народи, които дълго време са били под чужда културна и политическа зависимост.

Известно е, че в основата на повечето етниноми обикновено стоят понятия като народ, племе, хора, човек, или подчертаващи дадено положително качество, напр. Арии – благородни, Аси, Асиани[39] (в кит. изт. «усуни» Wusun 烏孫), чийто етноним е наследен от съвр. осетинци и озн. свобдони, честни, благородни!

Тохарската общност се е състояла от две големи родствени групи, „западна" говореща езика тохарски B (б) със самоназвание „кусине / куцине" с главен град Куча или Куси, и „източна" говореща езика тохарски A (а) със самоназвание „арси" (с център Карашар-Чеши-Юйлиши/Бешбалик, преди II в пр. н.е. и Гансу). Значението и на двете самоназвания е „светли, бели, блестящи".

Напр. „арси" е производно на индоевропейския корен **arg'-/(*e)*h₂erg-ēn* – бял, светъл, блестящ, в тохарските езици този корен е представен с тох. *A ārki, ārśi,* тох. B *ark, arkwi* – бял, светъл, (пратох. ф-ма **ārkw(ä)i*) – бял (Старостин). Аналогично „кусине / куцине" е произвдно но индоевропейският корен **k'weit / *kwit*[40] – бял, светъл, в тохарски B *kutsi, kuśi* – бял, чист, свят, в тох.(а) *kāsu*[41] – красив, в тох.(б) *kaswo* – червен. В келтските езици, праформа **kassarā*, в староирландски *casar*, уелски *kesseir*, корнуелски *ceser* – мълнии, светкавици. (49) В осет. ирон. *kъadz, kъac* – щъркел (бяла птица), кховар. *kasara*, непал. *kãso* – бял, блестящ (за метал), кашмир., *gāsh, gōsh* – ярък, блестящ, пали[42] *kasiŋa* – бял, свят (в религиозен текст), пр.индоиран. **kasira* – бял, чист. В езика на скитите **krau-kasi* е означавало „бял, блестящ сняг" (по Плиний), аналогичното *kasi* – бял, светъл. (50), (51), (52)

Това значение е било известно и на китайците, които често наричат Куча с думата 白 "баи" (bái)- бял (в др.кит., brāk), т.е. Бяло царство, Бял град. В главата (цзюан) XVI, (Каталог на западните пустини) на древната китайска география „Шанхаицзин" (Shan-hai-jin) се казва: „В Главната планина на Голямато езеро е разположено царство на „Белия народ". (53) Става въпрос за Тяншан, а „голямото езеро" е Бостен-ху (Баграшкул) до гр.Карашар (Янци).

След като българите са принадлежали в своя най-древен етап към тохарската общност, логично е да търсим и подобно значение на самия етноним. И то се открива съвсем ясно в тохарските езици. Като вероятно етимологично обяснение на **Бургар / Пу(р)гур**, може да посочим протоиндоевропейското **bherg* – огън, блясък, в тох. A *pūr*, тох. B *pūwar* – огън, англ. *bright*, готски *bairhts*, ст.нем. *berāht*, др.индоар. *bhárga*, санскрит *prakāśa*, дард. ез. *pahār, pohar,* кашмир. *brazun*, др.иран. *bark / brak*, перс. *barraghē*, пущун. *breśhnā*, белуджи *brah* – блясък, светъл, бял, светлина, огън, кюрд. *biris* – изкрящ, тадж. *barq* - мълния, хотаносакски *baljs* – ярък пламък, горящ. В пущун. *busar* – жарава, армен. *botsavarr* – огненочервен, *bots* - пламък.[43] (54), (55), (56), (57)

В българската литература, подобна идея изказва доц. П. Голийски (2003 г.), който посочва още хетското *parkuš*, тохарското (A, B) ***pälk*** – светъл, огнен, горящ, блестящ (вж. и албанското *flakë*, румънски *flacără*, гръцки *flóga* (φλόγα) – пламък). (58)

---

[39] идва от хотано-сакски *āşaŋa*, тох. A *āsānik*, тох. B *asanke*, кушано-бактр. *αζavo* – достоен, др.инд. *āsāna* – господар, кашмир. *āsan* – достоен, перс. *azad, aseel* – благородник, перс., пущун., белуджи *āsān* – свободен. При балкарците *ësen, uzden*, означава благородник и е субстратна сармато-аланска дума, което произлиза от осет. *jasdan, uasdan* – войн, храбрец, благородник, извисен, нравствен човек, в осет. *æss* – истина, правда.

[40] Коренът е ностратически **ḳacv˜c`* - блед, сив, в пр.ндоевроп. *\*k'as`w* – блестящ, картвелски **qć-, mqce, xče-, čke-* сив, бял, дравид. **k`ac-* сив, прашен. В угрофин. ез., в хант. *koč, kus*, манси *küš*, ест. *küde*, фин. *kyte* – огън, пламък, горящ. (Старостин)

[41] Коренът **kas-* светъл, блестящ обяснява българо-осетинското име **Косара**, респ. в "Нартския епос" **Косар** е дъщерята на Слънцето. При българите Косара е дъщерята на бълг. цар Самуил. Съотв. мъжките варианти на това име е българо-осетинското мъжко име **Куцар/Куцыр**.

[42] северноиндийски език.

[43] От индоевропейски (пратохарски) думата е заета и в мандж. *bărişa* – блясък, в ст.корески *părk*, съвр.кор. *palk* – блясък, *bul* – пожар, *bulkkoch* - пламък.

В своите публикации доц. И. Т. Иванов, предлага семантичната връзка “българи” > “свътъл-висок-издигнат”, изразяващи се в индоевропейските езици с един и същи корен **bherəg* – светъл, блестящ, висок. И. Т. Иванов също свързва етнонима “барсили” с бял, светъл висок, и посочва старинното българско понятие „брез” – “бял”, но посочва като основен корен не „огън-блясък“, а „висок-издигнат“. (59) Относно семантичната връзка “светъл-висок” може да посочим още в тадж., шугн., ягноб., вахан., кхов. *barzangi*, вахан. *borzəngi*, сарикол. *burzangi*, белуджи *buzlangi* – великан, исполин. (60)

Особено показателна е тохарската форма, звучала приблизително като „**пълк**”. В тох. В *pälkamo* – светъл, бляскав, *pälkiye* – огнено поле, респ. пустиня, *pälśalñe, pilycalñe* – горене (възм. от тохар. или хотаносак. > шугнан. *pul* – блясък, сияние, светлина, огън. (61) От същия корен произлиза *pilko* – ясен, виждам ясно, и *pilko* – мед, блестящ метал, най-вероятно стоящо в основата на старобългарското (древнобългарско) ***блѢхъ**[44] – стомана, респ. блестящ метал. (62) Въпросното понятие най-вероятно е било заето от тохарски в праалтайски, в ТМ-ез., в евенк. *bilkini*, *bəlkini* – сребърен, блестящ, мандж. *bulgъa* - позлатявам, *bulgъxa* – златен, орок. *bilkima* – златен, солон. *bilxu, bulxu, bulke,* нан. *buluku, bulku,* мандж. *buleku* – огледало (респ. блестящ). В монг. *bulga*, калмик. *bulhъn* – самур, златка, животно със светла, блестяща козина (булган), в калмик. *bulgъ* – кон с бели крака, белоноог. (63), (64), (65) В чувашки бълг. етноми се среща като лични имена – Пулкар (във волжкобълг. надпис بلغارى), също подобни чувашки имена са **Пулькка, Пукар, Пукăр** (66). А при осетинците, като **Булкъа**. (67)

Друга българска дума водеща към този тохарски корен е названието на столицата **Плиска**. В Чувашия има три топонима носещи името **Плиска: Плиска-вар** – речна долина, по поречието на р.Хъйрла, **Плиска** – местност в Северна Чувашия, **Плиска-тюрем**, равнинна местност до р. Юнга. Интересно е, че в чувашките предания се среща легендарния слънчев град Плиска и легендарна героиня **Плиска**. (68) **Плиска** е и чувашко женско име. (69)

Топонимът Плиска се оказва разпространен, там където са пребивавали древни българи, освен в Чувашия (т.е. в земите на бившата Волжка България), се среща и в Украйна, край Виница има селище **Плисков**, също в Хърватия, до гр.Книн, Б.Катанчич и П.Шкорпил, посочват селище vicus (село) **Pliska** (вероятно свързано с Панонските българи), а М. Фасмер посочва в континетална Гърция (Елада) селище **Μπλισκα**.

Проф. Иван Венедиктов, посочва в българския апокрифен разказ „Сказание Данаилово”, в което се говори за Михаил-каган, т.е. българският цар Борис I, които излязял от „слънчев град” : „…**Името му е Михаил. Ще се надигне той от Слънчев Град** и ще започне единадесетата година. И бог ще изпрати един ангел да го събуди…“. (70) Столицата на Борис-Михаил е Плиска (Плъска), т.е. слънчева, светла, бляскава, или „Слънцеград“, „Бялград“, „Блестящ град“. И това се потвърждава от тох. В *plyskem* – блестящ, тох. А *palsk* – светъл, бял. Респ. др.бълг. ***плъскъ** е означавало същото! Също показателно е резпространението на топонима Бял град (Белград) на територията на Първото Българско царство.[45]

Друга податка е ст.бълг. / др.бълг. **багъръ / багръ**[46] – яркочервен, пурпурен, което е косвено доказателство за съществуването на древнобългарски корен ***баргъ / багръ** – яркочервен, светъл, блестящ (вж. също репозицията в корена блъг-ари / бълг-ари. Това явление наречено метатеза на еровите гласни ръ-/лъ- > ър-/ъл- е явление характерно само за старобългарския език и отсъства в ост. слав. ез., поради което може да се смята за древнобълг. наследство (71), (72), (73), (74), (75) Виж също и

---

[44] във връзка с авест. *palita* – сив, светъл, перс. *fūlād, palād, pālās, palākham*, пущун. *polād, folād, fūlād*, бел. *phulat*, кхов. *phal*, шугн. *pales, phāl*, осет. *bolat, bulat*, санскрит *battalohaka*, непал. *phaulād, phawato*, хинди-урду *paghāl*, кашмир. *polāv, palakh* – стомана. В основата стои индоевроп. понятие **phal* - свързано със значението ярък, изкрящ, блестящ, качество типично за метала. В.Абаев посочва че корените на булат – стомана са древноиндийски.

45 Белград (сега столица на Сърбия), Берат в Албания, Белград Днестровский (Ак-керман), Дюласехешвар („белия град на Дюла“, сега Алба Юлия в Трансилвания). По този въпрос вж. И. Т. Иванов „ТОПОНИМНИ ДОКАЗАТЕЛСТВА ЗА ЕТИМОЛОГИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕТНОНИМ“ от книгата му „По пътя на Българският етноним“, стр. 53-54 от PDF варианта: http://protobulgarians.com/Statii%20za%20prabaalgarite/Etimologiya%20i%20semantika%20-%20PO%20PATYA%20NA%20BALGARSKIYA%20ETNONIM-2005.pdf : „С известна предпазливост, към списъка на посочените по-горе градове може да се добавят и градовете и крепостите Бялград в южните Родопи, Белоградчик в западна Стара планина, град Бяла близо до Варна, крепостта Бялград до град Преслав, град Белград в областта Тиквеш в Република Македония…, както и село Бялиград до Момчилград. Всички тези градове и крепости също са били разположени по границата на Българското канство. В много от тях има исторически останки от прабългарите.“

[46] като аналози се посочват др.тюрк. **bakīr*, тюркм., татар., тур. *bakır*, узбек. *baqir, paqir*, уйг. *paqir*, азърб. *paxīr*, балк., караим., кумик. *bagыr*, хак. *pāɣər*, чув. *păxăr* (*ръgъr*) – червена мед, меден съд (др.бълг. ***пахар*** – меден съд), в монг., калмик. се среща произв. *bahr* – ярък, блясък. Не мога да се съглася с мнението на Мудрак и Старостин, че в основата на названието е ст.монг. *boki* – нагар, налеп, *bokir* – мръсен, нечистоплътен, пр.алт. *böki* – налеп, замърсен, потъмнял, в монг. *boki, boxi, bokir, boxir* – налеп, мръсен, ст.яп. **рэkэrí* – прах, прашен, така стигаме до тюрк. *bok* – изпражнение, дало и бълг.турцизъм **боклук.** Расанен смята че първопроизхода на понятието е иранско, в перс. *bargh* – ярък, т.е. бляскав метал. В в сев. инд. диал. *bagaŗ, bagŗā* – вид червен орис, перс. *balārak*, маратхи *baktara* – стомана, маратхи, кашмир. *bakhatara*, хинди-урду *baktar* – желязо, понятията отразяват едно от основните качество на метала – яркост, блясък. В ст.руск. *бехтер* – желязна броня, смята се за аланска заемка (В. Абаев). От *бехтер* произлиза фамилното име Бехтерев.

осетинското название на народа **Пурк** (съседи на двалите и аланите в описанието на Северен Кавказ в аремнската география „Ашхарацуйц“) – *бурсар, бурдар* – светъл, жълт, с цвят на жито.

Светлинната символика се среща и при други индоевропейски народи, освен тохарите, напр. подобно е названието сармати. Среща се във вариантите **сирмати, сауромати / савромати** и **сармати**. В Авестата техният родоначалник е Сайрама. Смятам че до сега предлаганите обяснение като "черноръки", "жители на чернозема", "с черни кожуси" дадени от В. Абаев са неприемливи. Предлагам следното решение: Първата част на думата е *χšay*, в осет. *siau / saj* **-** блестящ, сияещ, но и царски, владетлески, *sajneg* – сияещ, в шугн. *šayēn* – владетел. Втората част на названието е най-близко до согд. *rēm* – народ, в перс. *ram, räme*, гилян. *rêmê*, пущун., шугн. *rama*, белуджи *ramag* – стадо, тълпа, белуджи *raj* – народ, дард. *ramaṇa*, санскрит *ramṇa*, хинди *raman* – съпруг, глава на семейсто, и третата част е суфикса за мн.ч. –*tæ*. Така получаваме *siau-ram–tæ,* което фонетично кореспондира и с трите форми на сармати (сауромати / савромати, сирмати), а семантично означава "белстящ, сияещ народ или царски, владетелски народ"! Относно осет. (сармат.) *siau / saj* - блестящ, сияещ, може да посочим точния български аналог **севамъ, сева ся** – светя, святкам, святка се, диал.дума използвана през XIX в., записана от Найден Геров. (76) Вероятно значението на името **Сево** е същото – светъл, блестящ.[47] (77)

Същото значение имат етнонимите: **сираки** – червени (в осет. *sьırx / surx*), **аорси** (осет. *uors*) – бели, блестящи, арии – бели, чисти, благородни.

Китайските източници наричат пратохарските племена с които древните китайски царства се сблъскват в северозападното направление, с общото название бели 北 (северени) Ди 狄, или Беи-ди 北狄, и **червени** (**огнени**) **赤 Ди 狄**, или **Чи-ди 赤狄** (Ди **狄** - варварин, номад, овчар). Това делене се наблюдава и при много по-късните хиони, станали част от ефталитите, които съще се делят на бели и червени (респ. спед-хион и камир-хион).[48]

За втората част от българското име (гар/кар) трябва да се посочи пратохарска дума **ghara / *khara* (γαρα) – народ, племе, хора, в тох. А *kär*, тох. В *kare*, пратох. **käre* – притежаващ ранг, сан, знатен, принадлежащ към висшата класа, каста, група, *kār* - събирам, с по-далечни аналози в келтските езици, в кимвърски, *gwr*, старобретонски *gour*, корнуелски *gur* – човек, старобрет. *gueryn*, кимв. *gwerin* – тълпа, множество хора. (78) В праиндоевроп. **koryo* – група, племе, народ, др.иран. **kāra* – народ, войска, средноперс. *kār,* мн.ч. *kārān* – хора, народ, кушано-бактр. καρο – хора, народ, καροοαλο – пълководец, предводител (οαλο < тох. *wāl* – владетел), υασταμογαρο – свободен човек, аристократ, пущун. *kor* – семейство, *khor* – близък, приятел, осет. *čьır*, *dzьır, guьır / gur*, пракрит *hāra*, хинди *gharrā*, пали *kira*, бенгал. *harū* – народ, хора,в памир. ез. *čōr / čūr* – мъж, съпруг, глава на семейство.[49] (79), (80), (81), (82), (83), (84) Джон Хил, преводачът на „Хоу Хан-шу” на англ. ез., посочва някои монети[50] на кушанския владетел Куджала Кадфиз, където се среща названието КАРА (Kara), в титулатурата му, което той тълкува като вероятното самоназвание на тохарите – управляващата общност в Кушанското царство,

---

[47] Също в пущ. *spêk*, ягн. *sabuk*, язгул. *sabok*, шугн. *sabuk*, кюрд. *sivik*, талиш. *syvyk* (sъvъk), перс. *säbok*, гилян. *subuk* - светъл.

[48] Появата на „сираките“ и „аорсите“, т.е. на „червените“ и „белите“ съвсем не е случайна. Б. Вайнберг обяснява първоначлната поява на подбойно-катакомбните погребения в Приаралието и Хорезъм през IV в.пр.н.е., с една по-ранна миграция на „юечжи" (арси / тохари) от Таримския басейн и Синцзян. Тя е причинена от засилването на китайските царства Цин, Западно Чжоу и успешните им войни с племената „жуни и ди" (по-късните юечжи / арси-тохари). Китайското разширение към горното течение на Хуанхе и прогонването на „белите“ и „червени“ племена (белите и червените ди) от района на Шанси към Гансу и Хеси, е предизвикало миграция в западна посока. В V – IV в. пр.н.е., се появяват подбойно-катакамбните погребения с южна ориентировка, в Южното Приуралие. Това са тези „ранни юечжи" посочени от Б.Вайнберг, които се превръщат в управленческите ядра на тези сарматски племенни съюзи. (Б. Вайнберг. Этнография Турана, стр. 241-249)

[49] също в алтайските ез., ностратически аналог или ранна индоевроп. заемка, вж. тюрко-монголското **хор (кор)** – подразделние, група. В сърв. език на алтайските тюрки (кумандинци, шорци), в тувински, хакаски и киргизки, думата хор (кор), означава народните маси. Б. И. Татаринцев, предполага че това е "достатъчно древна тюркска дума". В хакаският фолклор, думата „*хоорай*" означава всякаква съвкупност, група от хора, цялото човечество, или тълпа, група хора събравни на едно място. В монг. *xuraah* – сбор, хогоо – 1. група, район, 2. полк. В евенк. *hōr* – живеещи заедно, също в ТМ-езиците, солон., нанайски *gurū*, мандж., улч. *gurun* – 1. държава, 2. народ, прамонг. *gürün*, монг. *gurən* - държава. Тук трябва да посочим задължително и не много ясната българска, неславянска дума **хора** – люде, народ, човеци, група от човеци, която в БЕР се извежда твърде неадекватно и изцяло погрешно от гръцкото „хорион" (χωριό, του χωριού) – село, поради липса на търсене на др. податки (разбира се ако не е късна куманска по произход дума?).

[50] В случая става дума за следната медна монета открита в Чач (вж. фотографията): каталожен номер MAC 2891, тегло: 9.96 г., диам.: 24 мм. На аверса е изобразен „Бика Нанди" (Бика на Шива от индийската митология) и с гръцки букви е написано nandipada, а на реверса е изобразена камила (символа на Бактрия) и върп. надпис е предаден със северноиндийската писменост „кхарощи".

напр.: “Maharayasa Rayatirayasa Kuyula Kara Kapasa” (Велик цар, Цар на царете Куджула Капис (Кадфиз), като думата „Кара” може да се разтълкува и като „(то)харски?

Така **pälk-ghara**, ще означава “огнения народ” или “чи-ди” в китайски превод. Така че от корените **Бълг / Блъг-, Парк / Парг / Пург / Бург,** закономерно ще получим **българ / блъгар, паргар, пургар, бургар.**

Самото понятие **то-хари / та-хари**, е производно на индоевроп. корен в иран. *tu-,* по-ранна форма *tuui-*, аналогична на индоиран. *tuui-*, в кушано-бактрийски *taoi, taoo, taooano, taoano* – много, голям, много, всичко и *ghara / khara* – хора, народ. В хотано-сакските текстове от X в., тохарите се наричат „Gara”, мн.ч. „Garam”, или „Ttau da Gara’’. Китайските източници споменават за заселването на различни тюркски племена към градовете Şacū и Kamcū (Шачжоу / Shāzhōu и Ганчжоу / Gānzhōu в Западна Гансу, букв. зн.: префектурата Ган), където хотаносакските извори споменават за хората **gara*, или *maja gara* – нашите (съюзници) *гара*, които са съседи на тюрките. (У. Бейли) Пу Вантай в “Ко ди чжи” (“Географско описание на Империята Тан”, написано в 638-642 г.), съобщава че първоначалните земи на народа Юечжи са обхващали тогавашните (в епохата Тан) окръзи Лянчжоу, Ганчжоу, Сучжоу, Гуачжоу и Шачжоу. Територията на тези окръзи отговаря точно на посочената в “Хан-шу” земя на Юечжите – “между Дунхуан и Циляншан” Според хотаноскаските документи, точно там обитавал и народа “Гара”, който е и народа носещ китайското име “Юечжи”, или това са “Малките Юечжи” които обитавали в района на Гансу. Аналогично Птолемей съобщава народа «гаренеи» в Серика[51].

Названието «тохари», в по-стара форма «тахари» е общо за цялата общност, вкл. кусини/касари и арси.

3. Юечжи, Арси, Хазари, Българи и Тохари

3.1. Юечжи и Арси. Още в началото на XX в. различни европейски експедиции в северозападната китайска провинция Синцзян, откриват добре съхранени сред пясъците на Такламакан, мумифицирани трупове на древни европеиди, погребани в некрополи разположени около древните градове по „пътя на коприната“ Лулан, Черчен, Ния и др. Открити са също множество писмени документи написани с индийското писмо „брахми”, на неизвестен език, езика на тези загадъчни бели хора, който учените наричат „език I”. Според средновековен уйгурски колофон (текст), превод на будиската свещена книга „Майтрейясямити”, написана от Бодхисатва Ариякандра, се споменава езика *twqry-tyly*. Тюркологът Ф. В. К. Мюлер го разчита *twqry* като *toχri* с глухо изговаряне на „х”. Той го свързва със споменатите в Средна Азия Τοχάριοι – тохари на Страбон, Помпей Трог, Юстин и Птолемей. В по-късните среднoперсийски, манихейски текстове територията на Бактрия се нарича Twγr-yst`n (Тохаристан / Тугристан). Изписването twγry (*tughri*) е звучало като *tuγrï* (тугхръ). А това съвпада с названието *twqry* от уйгурския колофон. Оттук той е наречен тохарски език. През следващата 1908 г., индолозите Емил Зиг и Вилхелм Зиглинг доказват, че това е индоевропейски език, а Юл. Покорни доказва, че този непознат индоевропейски език стои близко до келтските, балто-славянските, хетския, тракийския, фригийския (протоарменския) езици. Малко по-късно, френският ориенталист Силвен Леви, публикува своите първи преводи на тези текстове. (85) Впоследствие се откриват два варианта на този език, наречени от Е. Лейман: тохарски А – източен, разпространен между Карашар, Турфан и Бешбалик и тохарски В – западен, свързан с района на Куча. С. Леви ги нарича съответно карашарски и кучаски, но по-късно се налагат названията „А“ и „В“ (б). Някои разглеждат тези разновидности, като два диалекта на един език, но повечето лингвисти – като два близки и родствени езика, но все пак достатъчно диференцирани един от друг, дотолкова че носителите им трудно биха се разбирали свободно помежду си. Понастоящем са известни около 4000-5000 думи от тези езици. Свързани са предимно с будистки текстове от първите векове на Новата ера, и за съжаление голяма част от този късен речников фонд са по-късни санскритски и пракритски заемки, свързани основно с будистката религия.

През 80-те и 90-те години на XX в., вкл. и днес, известният учен-китаист от Пенсилванския университет проф. Виктор Маир организира експедиции в Синцзян, изследва и популяризира сред научната общественост загадъчните мумии, на древните европеидни съседи на Древен Китай. Оказва се, че за тях има достатъчно интересна информация и в древните китайските династични хроники и други китайски географски, исторически и енциклопедични съчинения.

В науката съществува голям спор, чието решение бе намерено едва в наши дни: Трябва ли да се отъждествяват тохарите описани от гръко-римските автори и **юечжите** от китайските династични хроники, с племената завладели Гръко-Бактрия в II – I в. пр. н.е., и създали Кушанската държава, или става дума

[51] Серика обхваща земите около планината Тяншан, Таримския басейн, западните части на Гансу.

само за жителите на градовете-оазиси в Синцзян, асимилирани от тюрките в периода V – X в. от новата ера, а юечжите са съвсем друг, вероятно източноирански народ. Учени като Ранке, Клапрот, Ремюз и Толстов виждаха в тях *масагети,* т.е. велики, големи саки, *да-юечжи – мас-сагети*. Л. Гумильов популяризира гледището на Лауфер, публикувано в 1919 г. който смята *юечжите* за *согди,* согдийци, вероятно преселили се тук, след експанзията на Ахеменидска Персия и по-късно, на Ал. Македонски в Средна Азия. Известният специалист по китайска история, Робърт Бърси смята че *юечжи* означава просто *„западни хора",* но в китайската летописна традиция, това понятие се означава по друг начин, с термина *„ху".*

Една от първите версии е че означава *„лунни хора",* тъй като йероглифа 月 - *„юе"* означава също Луна, т.е. белолики, но не се потвърждава от самите китайски текстове.

Днес благодарение на анализа на названието "юечжи" стана ясно, че в древността то се е произнасяло като **роучжи** и отразява самоназванието Арси / Арши, т.е. уравнението **юечжи = арси = тохари** получи своето неопровержимо доказателство**.**

Названието „юечжи" (Yuezhi) 月氏, се използва за пръв път от Сима Цян[52] (ок.145 – 90 г. пр. н.е.), в „Ши-цзи" („Записки на Великия историк" или „Исторически записки"), във връзка със събитията от II в. пр. н.е., свързани с възхода на степната империя на Сюнну. По-старото споменаване на този народ, под формата Юши / Ючжи (Yuzhi) 禺氏, и Нюши / Нючжи (Niuzhi) 牛氏, е в трактата „Гуанзи" (Guanzi) 管子, написан в 645 г.пр.н.е., от Гуан Чжон. За тях се казва, че живеят на северозапад в Гансу, в планината „Юши / Ючжи" и се занимавт с добив на нефрит, особено ценен в Китай. Страната на юечжите*,* „Юши / Ючжи" обхващала областите Лянчжоу, Ганчжоу, Сучжоу и Янчжоу, отговарящи на съвременните провинции Гансу и Шанси в северните райони на съвр. Китай. По-късните китайски коментатори на текста уточняват, че ючжи / юши са северозападните варвари. Сима Цян пише че едно от основните места на нефритовия добив са планините Кунлун и гр.Хотан, или планината „Ючжи" всъщност е Кунлун. В случая става дума за нейните най-източни разклонения, тъй като Хотан е непознат за китайците преди епохата Хан.

Следващото споменаване на народа Юши, в друг запис под формата Ючжи (Yuzhi) 禺知, е в „Пътешествието на Му, Сина на Небето" ("Му Тянзи чжуан"), исторически роман-пътепис, писан около IV - III в.пр.н.е. (86)

Названието „ючжи" в най-ранните текстове се предава чрез китайските йероглифи по следния начин: [illegible] или [illegible] в по-древния трактат "Гуанзи" (Guanzi), и [illegible] в "Му Тянцзи Чжуан" (Пътешествието на Му "Сина на Небето").

Трите различни начина на записване са лесно сравними: [illegible] и могат да се редуцират до два: [illegible]. По това време първите два йероглифа [illegible] и [illegible] са се произнасяли по много сходен начин: **ngīu/*ngük*, а вторите два йероглифа, съотв. [illegible] и [illegible] са звучели също много сходно, като **tiēg / *diēg*.

Въпросното чуждо самоназвание е споменато в повече от два по-стари източника, преди епохата Хан, и вероятно е отразявало чужда дума, която китайското ухо е възприемало като "Юджи / Юдси" (*Ju-dsi*).

Сима Цян използва йероглифите [illegible] за да предаде името „юечжи", смятайки транскрипциите в „Гуанзи" за несъвършена и заменя двата алтернативни йероглифа [illegible] и [illegible] с [illegible], за първата сричка на името, който вероятно се произнасяло като **nīök*, докато вторият йероглиф [illegible] **diēg*, е непроменен при което се получава изговор звучащ на съвр. китайски като Юдси (Yu-dsi). Тези колебания, при налагане на изписване на това важно етническо име, се виждат в глава 129 на „Ши-цзи", където откриваме още една транскрипция, преди епохата Хан: [illegible] - **åğ-diēg*, или на съвр.китайски би звучало като "Одзи" (*O-dzi*), което показва че името съдържа първоначален звук нетипичен за китайците. Този звук, по начина му на изписване в първата сричка на името, е очевидно трудно, ако не и невъзможно да се транскрибира. Известно е, че в такива случаи звукът , *„n",* или *„ŋ"* (*ng* / *n*γ) обикновено представлява чуждото и трудно произносимо за китаеца ***„r"*** нямащо еквивалент в китайския език, но съществувал като звук в пракитайски и съществуващ в сродния тибетски език. Или в такъв случай би трябвало да очакваме изходна форма ****råğ-diēg***?

Първоначалният първоизточник на "Ши-цзи" който е използвал Сима Цян, са т.нар. "бамбукови анали" или "Чжушу Цзинян" (Zhūshū Jinian) състоящи се от около 20 000 дъсчици от бамбук, които не са достигнали до нас, тъй като в средата на XII в. са били загубени. През XIX в. е направен опит за възстановяването им, по преписи от Чжу Юцен. Най-вероятно те са били написани на най-архаичното китайско йероглифно писмо. Така че не знаем с какви точни древни йероглифи е било изписано името на

---

[52] бащата на китайската история, наричан още "китайският Херодот" (145-86 г.пр.н.е.). Живял е по време на империята Западна или Старша Хан.

този номадски народ, който до управлението на император Вен Ди (179 – 157 г. пр. н.е.) от династията Западна или Старша Хан, е живял все още в коридора Хеси (дн. провинция Гансу, по-общо земите на запад от големия завой на Жълтата река при платото Ордос). Днес се приема, че най-старият запазен запис на това име е известен от „Ши-цзи".

В годините 1990-1992 г., по време на разкопки на обект от времето на династията Хан, в близост до Суанцуан (Xuanquan), 64 км на изток от Дунхуан (Dunhuang), в провинция Гансу, китайски археолози откриват в пустинята около 35 000 дървени дъсчици, принадлежащи към архивите на граничен пункт на империята Хан. Установява се че 23 000 от тези бамбукови плочки са изписани, а на изключително ценните 17 от тях, се открива това име 月氏. Продълговатите плочки са с размери от 1-6 см ширина и 23 см дължина (= 1 древна китайска стъпка или фут).

Някои от надписите върху плочките са датирани и тези дати се съвпадат с периода от управлението на император У Ди (140 – 87 г.пр.н.е.) до края на династията Старша, или Западна Хан, т.е. I в. от н.е. В нашия случай, две от най-интересните плочки показват името (大) 月氏 или Да (Големи) Юечжи, изписано по два коренно различни начина: и (и). Двете плочки са счупени и не може да се определи датата когато са писани, но по косвен път се съди, че се отнасят най-вероятно за периода ,,цзянпин" (jianping) (6 – 3 г. пр. н.е) от управлението на император Ай Ди (6 – 1 г. пр. н.е.). Първата плочка е открита в пакет заедно с 611 други дървени плочки, 72 от които са от времето на император Чжао Ди (87 – 74 г. пр. н.е.) до началото на управлението на узурпатора Ван Ман (9 – 23 г.пр.н.е.)[53]. От начина на изписване на първия от двата знака се вижда, че е по-близък до архаичното китайско писмо, а начинът на писане е все още с помощта на писалка, а не с четка. Вероятно самата плочка е от най-ранните в пакета, т.е. за период от време на император Чжао Ди (84 – 74 г.пр.н.е.), непосредствен наследник на император У Ди, който е негов баща. С бавното развитие на китайското писмо, изразът от „Ши-цзи" изглежда е еволюирал в "月氏", както е записан в първата от двете плочки, и накрая е придобил окончателния си стандартен вид 月氏 както е изписан във втората плочка и най-рано в „Хан-шу". По този начин, изписването е съобразно с използването на твърд писец и лак върху дървена или бамбукова плочка, или за писане с мека четка и мастило върху хартия. Тъй като китайското писмо предава смисловото значение, но не и произношението на йероглифа или символа, оригиналното произношение на двата древни символа , е изпаднало в забвение през вековете. Въпреки това днес лингвистите синолози, изследвайки закономерностите в развитието на езика, са в състояние да възстановят вероятното произношение на основните китайски йероглифи през различните исторически епохи. Това е много ценно за всеки изследовател, тъй като позволява да се види какво е било най-вероятното реално произношение на предаден с китайски йероглифи чужд етноним, лично име, или топоним, в интересуващата ни епоха!

Близо две хиляди години по-късно, първите западни синолози (китаеведи) Абел Ремюз (1788 – 1832 г.) и Юлиус Клапрот (1783 – 1835 г.) прочетоха името на този народ като „*Youeï-chi*" или „*Yue-tchi*" пренебрегвайки факта, че знака 月 (значение: Луна, месец)[54], предава сричка, звучала твърде сходно, но все пак, доста по-различно от древния знак , в изписването на този етноним, а съвр. знак 肉 е по-късна форма – производна на по-древните знаци и (но с друго значение: месо, тяло, плът). Век преди тях, китайския литератор Тян Чжаохен около 1760 г., публикува труда си „Зен дин цзин ху зи као: ши цзю цзюан" (Zeng ding Jin hu zi kao: shi jiu juan) 增訂金壺字考：十九卷 в Пекин, където посочва факта, че 月氏 трябвя да се изписва и като 肉支, тъй като 肉 = 月 > 月 и 支 = 氏, при по-древното произношение на този етноним. Причината за това приравняване е, че при своето развитие знакът - плът, тяло, минава през междинната форма на изписване [55], която от своя страна е много сходна със знака означаващ луна - 月. Крайната съвр. форма на е 肉 (*ròu*, или съвр. пр. *жоу / жу*), но приликата с 月 (*yuè*) е твърде голяма, което води до объркването им в по-ранните преписи, и отдалечаване от първоначалното звучене на този чужд етноним. Развитието на 月 върви по следния път: > > 月

[53] Ван Ман прави опит да свали дниастията Хан и след като детронира последния малолетен западнохански император Жуцзи Ин (Ruzi Ying) (6 – 8 г.), чийто регент е (като вуйчо), и обявява нова династия Син (Xin). Провежда неуспешне реформи, които водят до рязко вдигане на данъците и предизвиква недоволство както у селяните и занаятчиите, така и във висшата поземлена аристокрация, защото ограничава привилегиите им. Избухват множество селски бунтове и въстаниците от най-големият – на т.нар. „червените вежди" го детронират и екзекутират. Издигнат е принц от рода Лю (т.е. Хан) – Лю Сюян приел тронното име Генши Ди (Gēngshǐ dì). Така е възстановена династията Хан, но като Младша или Източна Хан (източна, заради смяната на столицата в източния град Лоян, тъй като старата столица Чанъян била в развалини).

[54] именно от значението на 月 – Луна, идват широко разпространеното в изсл. литература и изцяло невярно тълкуване на етнонима „юечжи" като „лунни хора"!

[55] Тази междинна форма днес съществува като част от йероглифа 腘, съвр.ф-ма *ой, уú*, зн.: ключица, респ.част от тялото, както и др. йероглифи обозначаващи частите на тялото.

(знакът се изправя със завъртане на 90°) > 月. Настъпилата грешка е чисто механична, изцяло случайна и няма нито смислова нито звукоподражателна причина.

В наше време в някои от новите издания на „Ши-цзи" и в пояснителния речник към хрониката, „Ши-цзи Цидан", за правилното възстановяване на старото четене на 月氏, е посочено категорично че: 月氏, е еквивалентно на 肉支 и трябва да се произнася „Роу-чжи" (Rou-zhï), т.е. вместо 月, трябва да се има в предвид 月. Речникът на Древнокитайския език или „Гудаи Ханю цидан" посочва две различни произношения на знака 月 (月), като по-рядко срещаното е "*róu*" и по-честото е "*ru*". Авторитетният китайски речник „Ханю Да Зидан" (Hanyu Da Zidian) посочва второто произношение "*ru*" като по-старата форма на четене, и следователно е по-правилното предаване, на древното етническо име, като Ручжи или Руши. Еволюцията на названието е 月氏>月氏>月氏. (87), (88) Ето пример с една от най-ранните форма на предаване на етнонима «юечжи / роучжи»: **Юши / Ючжи** (Yúshì / Yúzhī) 禺氏, 禺知: възстановката според достъпния за широката аудитория „Речник на китайските йероглифи" на С. Старостин, съотв. в др.кит. и еп. Хан е: "ng(h)o-g(h)é", "ng(h)wa-g(h)é", "ng(h)o-tre", "ng(h)wa-ţe". Като се има предвид че при чужди названия, "ng" предава „r", се получава „рогхе", „руагхе", „ротре", „руаце" или названия близки до „ручжи". И аналогична е картината при правилния запис: **Жучжи / Жуши** (Ròuzhī / Ròushì) 肉支 / 肉氏, възст. "nhuk-ke", "nhieuk-kje" и при използване на 氏, съотв. "nhuk-g(h)é", "nhieuk-g(h)é", или „рукке", „рйеуккйе", „рукгхе", „рйеукгхе", т.е. форми близки до „ручжи". Това е и по-старата и по-точна форма на предаването на възпр. етноим. Така вече е пределно ясно, че зад старнното название „юечжи" се крие самоназванието на този народ – арси.

Особено показателна е вероятно най-старата форма на запис на този етноним, превърнал се в синоним на „западен варварин" изобщо, или „**Ху"** (hú) 胡. Това е един по-сложен йероглиф съставен от сливането на два основни знака „жу" (ròu), 肉 – месо, плът и „гу" (gǔ) 古 – стар, древен. Но 肉 е представен със старата си форма 月 (с която се изписва и етнонима юечжи / роучжи), която в един момент започва да се изписва твърде сходно със знака за „луна" 月. Възм. е в началото съчетанието 月古 > (月古 > 古月) да е предавало самоназванието на тези „варвари" – nhukkā (nh > r), т.е. rukkā / ªrukkā, или "рукка".

В текстовете от Агни (Карашар), на тохарски А се говори за една държава, наречена "*Ārśi ype*", и за език *ārśi-kantwo*, както и за музика, носеща наименованието *ārśi*. Този термин се среща рядко в докментите на тохарските езици (с изключение на една форма в мн.ч. в родителен падеж - *arsissi*), и това е довело до схващането на някои автори, че е с чужд произход. Бейли предполага, че той идва от санскритското *ārya*, чрез хипотет. древноиранска дума **ārsa*. Страната "Арса" / "Арша" би трябвало да е Индия, а езикът "Арси" / "Арши" да е санскрит. Според Дъглас Адамс (автор на известния и достъпен „Речник на езика тохарски В (б)", който е променил тази хипотеза, "*arsissī*" е термин отнасящ се, не са светското население (миряните) а за ръкоположените будистки монаси. Той посочва думата *ārsāse* – монах, в текстовете от тохарски В, и предполага че тя се е разпространила късно, в будистката епоха, със значение монах – свят човек. Изходната дума е *ârya*, която е дошла чрез някои ирански езики – хотаносакски, или чрез северноиндийския пракрит. (89) Може да се отбележи, че през периода на ранния будизъм, миряните редовно следват пет предписания, но сред тях има и група от хора, които следват десет основни предписания на вярята, като са били облечени в бяло. От тази гледна точка "Арси" може да се преведе като "бели" и да придобие две значения: **1.** така се нарича страната, т.е. това е топоним, **2.** така се нарича населението – благочестивите миряни.

Но това обяснение изобщо не е удачно, производни от и през иранското **Arsa*, на практика не са удостоверени, а твърде древното присъствие на думата като название на народа 月氏 (月氏), изцяло отхвърля, късния будистки произход. (90)

Всъщност значението наистина е „бял, светъл, блестящ" и тохарската дума е производна на индоевропейския корен ***arg'- / (*e)*h₂erg-ën -** бял, светъл, блестящ[56], в тохарските езици този корен е представен с тох. А *ārki, ārśi*, тох. В *ark, arkwi* – бял, светъл, (пратох. ф-ма **ārkw(ä)i)* – бял. (91) От този корен **arse* който е съществително име, може да се образува прилагателното **arsye*. Последният термин се превърнал в название на "агнийците", или населението на Агни – "арси", "арши", както и в название на музика от този район, в китайските източници. Съществителното **arse* (*ārśe*), в тох. В, или езикът на Куча, преминава в *ārśe* и в тохарски А или езикът на Агни (Карашар), и всъщност език на управляващата общност на «юечжите» в Гансу – в *ārś*. В родителен падеж мн. число, формата на **ārśe, ārśäśi*, но с

---

[56] в хет. *harki* – бял, др.гр. *argó*, лат. *arguō* – бял (откъдето и названието на среброто *argentum*), гот. *єrkniɵa* (*ærknitha*) – свят, благороден, ст.анг. *eorcan, earcnan* – скъпоценен камък, брилянт, ст.вис.нем. *erchan* – чист, в слав. ез. в бълг. *ярък*, рус. *ярый, яркий*, укр. *ярій, яркій*, пол. *jarzyc` sie* – светъл, блестящ, сияещ, в др.индоар. *árjuna*, авест. *arəzah*, *auruša*, пахлави *arus*, осет. *uors*, хотано-сак. *rāga, rrāśa* – бял, светъл, блестящ.

палатиалан, приглушен изговор на *„ā”*. По този начин, названието в тох. А “*ārśi ype*”, се превежда като “бяла страната”. Това название, през епохата Хан и по-късно, се използва за обозначаването на царството Агни (Янци или Карашар). (92). Палатиалния изговор обяснява защо китайците го пропускат при предаването на етнонима, като „ручжи” или „`руши”, което пък наподобява много на индийското „ришики” (Rishika) едно от враждебните неиндийски племена в „Махабхарата” за които Джордж Роулинсън забелязва, че винаги се приравняват с „Tukharas” – тохарите. Аналогично в тох. В *ruk, rukā,* озн. светъл, блестящ, което не изключва много древно иранско заемане в тохарски от корена **r(a)uk* – блясък, и използването на това название като синоним на *ārśi*. (93)

И така самоназванието на „юечжите” е било „Арши”, „Арси”, „Арги”, „Аргхи” и точно тях има предвид Херодот (V в.пр.н.е.) когато споменава народа на „Аргипеите” (Ἀργιππαίοι) обитавал най-крайния североизточен край на познатия свят. Не е трудно да се види в това название, деформиран запис на тохарското “*ārki ype / ārśi ype*” – «бяла страна», «бял народ». Особеност на аргипеите е че били плешиви. Този факт, която древните автори не могат да си обяснят, се разбира от разпространената сред тохарите мъжка прическа „тянпус”, или обръсване на главата с оставяне само на плитка спускаща се от върха на темето. Присъствието на този народ е достигнало като далечно ехо до Древна Гърция, чрез разказите на търговците.

Възниква въпроса, защо името „Арси” / „Арши” е съхранено само за носителите на езика тох. А в Агни (Карашар), а не е известно за носителите на тох. В - в Куча, които наричат себе си *kuśiññe*, а града *Kuśi*, или *kucaññe* и *Kuca*, въпреки че формата *Kuśi* се явява напълно смислов аналог на *Ārśi* ? Този въпрос дълго време нямаше адекватен отговор. Някои аргументи, които не са били известни в миналото (началото на XX в.), когато са разчетени тохарските текстове, днес дадоха отговора на този въпрос. В района на Дунхуан е бил открит китайски текст, който уточнява че царството Янци (Агни), което се намира между Турфан и Куча, е основано от Юечжите. (94) В “Ситян Луцзин” (Xitian Lujin) или „Западният път” (Dunhuang document S. 383) се казва, че Янци, също се нарича и Юечжи. По-точно в “Ситян Луцзин” (Xitian Lujing) (документ от Дунхуан, S. 383, от началото на династията Сун (960-1127 г.) е записано, че “за да се стигна на запад до Гаочан (Gaochang) 高昌 (или съвр. Турфан) се пътува само един ден. Също така, след път от 1000 ли 里 (около 500 км) се пристига в държавата Юечжи / Юеши (Yuezhi) 月氏, също на 1000 ли, е държавата Куча / Цюци (Qiuci)龟兹”. В случая Юечжи (Yuezhi) 月氏 тук със сигурност означава Янци (Yanqi) 焉耆 или Карашар, а не царството на Кушаните в Средна Азия, което е много по-далече, и от изток на запад е след Куча, а не преди нея. (95)

Така вече става ясно, че при своето преселение на северозапад, част от арсите е останала в района на Източен Тяншан, до езерото Баграшкул (Бостен-ху) и е дала начало на държавата Агни (Карашар). Това се доказва и от топонимията. На запад от Агни е царство Куча (Куси), а на изток от него царство Чеши. Куча е известна под няколко варианта на записване на името, с възст. в еп. Хан:

1. **Гуици** (Guīzī)龜茲, възст. “kwrə-cie” „Куй(р)иецие”.
2. **Куче** (Kùchē) 庫車, възст. “khāh-ka” „Кхака”.
3. **Цючжи** (Qūzhī) 屈支, възст. “khut-ke”, “khwiet-kje”, или „Кхуикйе”.
4. **Цюци** (Qiūci) 龟兹, възст. “khwie-cie”, “khiew-cie”, или „Куйицие”.

Всички те предават самоназванието на населението kuśiññe, или kucaññe а града и държавата Kuśi, или Kuca.

Оказва се твърде сходно по звучене е и самоназванието на една друга тохарска група племена обитавала около съвр. Турфан. Те носят името Чеши (Cheshi) 車師. Това название също се среща в няколко форми на запис:

1. Чеши (Chēshī) 車師, възстановка в др.кит и еп.Хан: “ka-srij”, “ka-şjəj / kaşəj” – “касри”, “каси”, “каши / кашири”. Предвид факта че йероглиф 師 под формата 獅 “ши” (shī) предава иранската дума *šēr* – лъв[57], изходната форма, самоназванието на този народ е било **касири** (древните предци на по-късните хазари).

2. Цзюйсу (Jùsōu) 巨蒐 и **Цусу** (Qúsōu) 渠搜, това са по-ранни форми на изписване на същото име (Цзюйсу-чжи 巨蒐氏 – племето Цзюйсу), в „Пътуването на Му, Сина на Небето” и **Цусу** (Qusou) 渠搜 в главата “Югон” (Yugong) на “Шан-шу” където те са посочени като едно от

[57] в бел. *šer*, пущ. *shīr, shīrak*, перс. *haşir, huşar,* бенг. *śēra*, хинди *sher* и *kesri*, маратхи *keśarī* (*kēsara*) < санскрит *keśarin, kēsa*, пали *kesara / kesarin*, пенджаб. *kehar, sher* – лъв, ф-мите *kesar / haşir* произлизат от грива, лъвска грива. Произходът на тази дума е свързан с Предна Азия, и отговаря на асир. *simkurru* – дива котка, рис, гепард, и еламския топоним, селището *Senkuru* > съвр. *Senkereh*, което произлиза от акад. *zirqatu* – дива котка, рис. В тох. А *sisak*, тох. В *secake*, др.инд. *simha* – лъв, са произв. на същия корен.

племената на западните “жуни” или «варвари». Възстановката на първият вариант е “gá-sōu”, а на втория - “ga-sru”, “ga-şiew”, или съотв. “гаси”, “гасри” > “гасири”, “гаши”.

3. **Гуши** (Gūshī) 姑師, възстановка “kāssrij”, “kāhşjəj / kāhşəj” > “касири” .

Анализът показва че главното племе в тази група се е наричало “каси”, “касири” което пряко кореспондира с етнонима кхазари / козари / хазари и областта (планината) Касия, топоним посочен от Птолемей (II в.), като град намиращ се близо до Хотан и като планина Касия, както той нарича Източен Тяншан. Според възстановката на Птолемеевите карти, Касия е Кашгар, а касите / касири, народ обтавал от Кашгар до Турфан, Урумчи и Хами, около Тяншян. Плиний споменава народа *каси / касири* в най-източните райони на Скития, което потвърждава правилността на възстановките.

Вижда се, че първоначално носителите на езика тохарски B или западнотохарски обитават земите разположени по южните и северните склонове на планината Тяншан. Може и да са били в зависимост от арсите, или са били просто техни близкородствени съседи. По време на изселването на арсите, една голяма група остава в района на Агни (Карашар) и разкъсва това езиково единство. В най-западните райони на Кашгар и разположените по-южно Хотан, Тумшук, проникват източносакски племена които се смесват с завареното тохарско население, при което възникват двата родствени източноирански езика хотано-сакски и тумшуко-сакски.

3.2. Тохарските корени на хазарите и българите. Единственият автор който посочва откъде идват българите и хазарите е яковитския патриарх и книжовник Михаил Сирийски (1126 – 1199 г.): “...В това време потеглиха трима братя от Вътрешна Скития, водейки със себе си 30 хил. скити. Те изминаха един път от 65 дни от клисурите на планината Имеон. Пътуваха зимно време, за да намерят вода и стигнаха река Таниос (Танаис), която изтичаше от езерото Меотида и се вливаше в Понтийското море. Когато достигнаха до границите ромейски, един от братята, наречен Булгариос, взе десет хиляди души и се отдели от братята си. И премина той р.Таниос и р. Дунав и поиска от (император) Маврикий (582-602 г.) земя, за да живее там и да бъде съюзник на ромеите. Той му даде Горна и Долна Мизия и Дакия, цветущи страни, които народът на аварите бе опустошил по времето на Анастасий[58], и те се поселиха и бяха отбрана на ромеите. Тези скити бяха наречени от ромеите българи. Другите двама братя дойдоха в страната аланска, която се нарича Барсилия, чийто градове бяха построени от римляните, един от които е Каспия, наричана още Порти Торайски.

Българите и пугурите бяха някога си християни. А когато един чужд народ достигна господство и зацарува над онази страна, те бяха наречени хазари, по името на по-стрария брат който се наричаше Хазариг.” (96) Съобщението на М. Сирийски е многократно дискутирано в историческата литература. Основната информация която ни дава, е че българите и хазарите са били родствени, и че идват от планината Имеон. Другото което научаваме, е че останалите братя (барсилите, хазарите) се установяват в «страната на аланите» Барсилия срещу гр. Каспи и прохода Торайски врати. Гр. Каспи и днес съществува в Грузия, а прохода Торайски врати отговаря на историческия «Грузински военен път» който пресича Кавказ, тръгвайки от гр. Каспи и клисурата Боржоми, наричана до XVI – XVII в. Тори, и излизащ на север от Кавказ през Терекския пролом. (Да си спомним за народа бунтурк, който владеел гр. Каспи!)

Планината Имеон отговаря на планината Имаус в “Географията” на Птолемей. Обхваща съвр. планински вериги Хиндукуш, Памир, Хисарски, Ферaltски хребети, Тяншан. Подробно описание на Имеон има в арменската география “Ашхарацуйц”: “Планината Емаон, която е най-голяма и дълга от всички планини, има форма на дъга или на арменската буква „люн” (Լ, отг. на „l”) имаща отвор на дъгата от изток на юг. Едно от разклоненията на тази планина, на запад се простира на 1280 мили, дължина, другото, на север - на 1550 мили, а третото върви по направление към Неизвестната страна. На 300 мили от лакътя (ъгъла на планината, в района на Фергана / Кашгар) на север, в планината се намира път и хан, страннноприемница (керавансарай) за идващите от Сагастан в Страната на Чените,[59] който минава край Каменната кула[60], в Чудната долина.” (97) Почти до края на XIX в., планинската верига образувана от хребетите Ферғански, Алайски, Киригизки, Кокшетау, се възприема от местното население

Планината "Имаус" или "Имеон"

[58] Не става дума за император Анастасий (491-518 г.), а за пълководец на Маврикий, със същото име.
[59] по-точно Серика (Serica), Таримската котловина
[60] Turris lapidea, ориентировъчен знак по Великия копринен път, вероятно Таш-курган

като единна планинска верига продължение на Памир, Хиндукуш, наречена Болор. Думата Болор в памирските езици (шугнански) *bōlōr* – високо, планинско място, височина, било. В „Худуд Ал Алам” (Граници на света) от неизв. персийски автор и в съчиненията на Махмуд Кашгари хребедът Болор се нарича още Мани, Манас: “….планината, прилепяща се към нея (която е разположена) между края на Хиндустан (Индия) и началото на Чинистан (Китай). Тя се нарича Manisa”…. “4. В края на Хиндустан, и в началото на Тибет, разклонение на (хребета Manisa) лежи на изток в Чинистан на разстояние 50 фарсанга.” (98) Вероятно Птолемей е знаел за названието Манас и го е използвал в труда си под формата **Имаус, Имеон**[61]. (99) Основната верига, «гръбнака» на Имаус/Имеон е планината Тяншан.

Като сравним с китайските сведения, става ясно че народа касири/хазари е обитавал северно от Турфан (Turpan), между Карашар, Урумчи и Хами, в най-източните разклонения на планината Тяншан, в епохата преди възхода и разширението на Сюнну (Xiongnu). По време на Западна Хан (края на III – края на I в.пр.н.е.), тук обитават няколко племена които образуват федерация. Най-главното от тях обитава около Турфан и носи името Чеши (Chēshi) 車師. Следващият по значение народ е записан в няколко варианта: Пулу (Pulu) 蒲陸 (в „Хан-шу“, или История на династията Западна / Старша Хан) и като Пулей (Pulei) 蒲類 и Беилу (Beilu) 卑陸, (в „Хоу Хан-шу“, или История на династията Източна / Младша Хан). Съответно реконструкциите на произношението в различните епохи е следното:

а). По Старостин:

1. Пулей (Pulei) 蒲類 **–** в др.кит. “pá-ruts” (paruc), еп. Хан “pá-rwəś” (paru`sh)

2. По-стар вариант в „Хан-шу“**- Пулу (Pulu)** 蒲陸– др.кит. “pá-ruk” (paruk), еп. Западна Хан “pá-rəuk” (par`uk)

3. Беилу (Beilu) 卑陸 **–** др.кит. “pe-ruk” (peruk), еп. Хан “pe-rəuk” (per`uk)

б). по Аксел Шуслер (Axel Schuessler):

1. Пулей (Pulei) 蒲類 **–** др.кит. “bâ-rus” , еп. Източна (Младша или Късна) Хан “ba-luis”.

2. Пулу (Pulu) 蒲陸 **–** др.кит.“bâ-ruk”, еп. Късна Хан “ba-liuk”

3. Беилу (Beilu) 卑陸– др.кит. “pe-ruk”, еп. Късна Хан “pie-liuk”

в). по Бъкстър-Сагар (Baxter-Sagart):

1. Пулей (Pulei) 蒲類 **-** др.кит. „baruts“, среднов. кит. „bulwijH“

2. Пулу (Pulu) 蒲陸 **-** др.кит. „baruk“, среднов. кит. „buljuwk“

3. Беилу (Beilu) 卑陸 **-** др. кит. „peruk“, среднов. кит. „pjieljuwk“.

Ясно се вижда че и трите названия се отнасят за един и същ етноним *park / bark, и варианта *pars(š) / bars(š), който е бил със сигурност близък до “Burg”, “Purk / “Bulg”, “Pulk”. И той не е изчезнал безследно а се е съхранил в названието на двете големи езера в този регион Баграшкул и Баркул, както възможно и в името на разположеното на север от Баркул, селище Баркунцзи (Barqunji). Останалите племена в Касирската федерация са Цеми (Qiemi) 且弥[62], и Ичжи (Yizhi) 移支[63]. „Хоу Хан-шу” дава

---

[61] **Имеон** – названието е с много древен прединдоевропейски, кавказки субстратен произход, свързан с доиндоевропейското кавказоезично население на Ср. Азия. Напр. в кавк. ез., цезки *ħimu*, гинукски *χemu*, гунзипски *ɣhemu*, чиракски *ɣhuma* – голям камък. (вж. и Хемус – античното название на Стара планина, което също е със субстратен произход), в баски *mendi* – планина, откъдето е попаднало в келт. ез., брет. *menez*, др.ирл. *monid*; кимвър. *mynydd*, корнуел. *meneth* – планина, латински *mons* – хълм, в древнокавказките ез., хатски *munamuna* – камъни, каситски *muna* – камък, в етруски *mun* – надгробен камък, откъдето е и латин. *monumentus* – паметник. Афразийски паралел в др.египт. *mnt.t*, акад. *mad* – камък. В индоарийски *simán*, санскрит, пали *sānu* – планински гребен, санскрит *sīmā* – граница, предел, бряг, гранично планинско било, хетски *şamana* – основа, фундамент, са от същия субстратен пр. Така че названието **Манас** има своите убедителни доиндоевропейски корени, преминало през индоарийски, ирански (санскр. *sīmā* > иран. *hīmā*, възможно е, както смята Киперт, името да е преосмислено от древните индоиранци и като Himavat – снежна (планина). С името **Болор** до XIX – XX в. местното население е нарочало най-източната част на Памир, преминаваща към Тяншан – Болор-таг (днес Конгур-таг (Kongur Tagh) и Муз-таг-ата (Muztagh Ata), които са със същия субстратен произход: **qťunt'u- / qťunt'o-* хълм, пракавказки **Gwint* – хълм, лак., лезг. *qunt* - хълм, бирм. *kunh*, *kūnɣ* – хълм, височина, и за Музтаг-ата – в севернокавк. ез. сем., акваш. *miži*, чамалал. *miz*^{w} - канара, голяма скала, цезки *mizo* – земя, акушки (даргвински) *muza* – планина, хълм, височина, арчински *mocor* – планинско пасище, кавк. авар. *miçir* – острие, ръб, край, лакски *miç* – край, връх, в бурушастки **muś* – нос, край, остър край, в баски **mośu* – нос, лице, но също и връх, точка, място, така че произходът на топонима *Муз- е от севернокавказки, респ. от прабуришки! Други планини които съобщава Птолемей са **Емодските** планини – гърцизираното название на Хималаите, от индо-арийското **hima*, санскрит hemanta – зима, *hima* – студ.

[62] в др.кит. “chiámej”, в еп. Хан “chiáme”, и вероятно е свързано с тохарски (а) śoṃ, тох.(б) śaumo, пратохар. *śāumo – човек, индивид, (сравни с българското неславянско Шомо, Шумо, Шуман и фамилните форми Шомов, Шумов, Шуманов). Цеми се е намирало в долината Юда (Yuda) 于大谷, в източната част на Тяншан 天山 на територията на съвр. област Фукан (Fukang) 阜康, в Синцзян.

[63] най-вероятно, тези Ичжи (Yizhi) 移支 (реконстр. łaj-ke, ŗajke) са потомците на известното в епохата Цин варварско племе Ицу (Yiqu) 義渠 – реконструкция “ŋajs-ga” (ngajs-ga), “ŋajh-ga” (ngajh-ga), и в случая с “ŋ” или „ng“ се предават некитайски имена, обикновенно започващи със звука “r”> “rajs-ga”, “rajh-ga”, или Арси – Роучжи (Arsi – Rouzhi). Според Ван Гуовей (Wang Guowei) и Цзян Бочан (Jian Bozhan), народът Ицу Yiqu 義渠 се идентифицира със споменатия в „Пътуването на Му, Сина на Небето“ народ Юши (Yushi) 虞氏, или Тохари / Юечжи – Арси.

интересни сведения за тях. За царство Пулей се казва, че населението е от скотовъдци-номади, които отглеждат предимно хубави породи коне, камили, овце и други домашни животни, а земеделието е слабо развито, но сеят жито. Добри войни са, изготвят хубави лъкове. За Ичжи, се казва че са много добри войни, скотовъдци номади. Същите сведения се казват и за останалите племена. **<u>Но всички те са със светли коси, т.е. са европеиди.</u>** (100)

В „Хоу Хан-шу" се казва че „Пулей първоначално е било голямо царство [близо до езерото Баркул], но когато „Западните райони" са били завладени от Сюнну, царят на Пулей обидил Шанюя. Разгневеният Шанюй нападнал Пулей и преселил на друго място повече от 6000 души от царството. Това място където те били заточени се нарича Аву 阿惡[64], и се е намирало в десните [или западни] покрайнини на Сюнну. Ето защо това царство се нарича Аву. На юг на растояние 90 дни езда с кон, се намира народа на Задно Чеши. Говори се, че [някои] от бедните, нещастни хора, избягали в планинските долини, където се заселили и създали царство [Пулей]". (101) Мащабите на тези принудителни миграции, вероятно са били много по-големи от данните съобщени в китайския извор.

След като империята Западна Хан, налага контрола си върху тези райони, разделя владението Пулей на две части, Пулей Предно или западно – с център съвр. Урумчи, и Пулей Задно, или източно – с център брега на ез.Баркул. По аналогичен начин и останалите владения са разделени на западно или предно и източно или задно. Предно Беилу се намирало в близост до съвр. район Фукан (Fukang) 阜康, в Синцзян, а Задно Беилу – в долината Панцулеи (Panqulei) 番渠類. (по Старостин в др.кит. „phar-ga-ruts", еп.Хан „phan-ga-rwəś", което вероятно е предавало топоним звучащ като Паргар, Фаргар). В III в. двете владения Беилу и Пулей са присъединени към Задно Чеши. Самото Чеши съществува до 487 г., когато е завладяно от прауйгурите (гаоче / Gaoche) 高車, а касирите се изселват в съседното царство Агни (Карашар).

Сравнявайки известното от китайските извори с данните от арменските и сирийските извори се откриват интерсни съвпадения:

1. Българите и хазарите идват от планината Имеон, респ. народа **Барк / Барук** или **Парук** (Пулу-Пулей/Биелу) е част от общността **Каси / Касири** (Чеши-Куча) която обитава около планината Тяншан – основната верига от Имеон, и Хазириг е старшия брат, респ. **Каси / Касири** е по-голямата общност, докато **Барк (Барг) / Барук (Баруг)** (българи / пугри) са част от нея. В сирийските източници имаме приравняване на българи към **бургари / пугури**.

2. В арменските източници, **барсили** се приравнява към **българи**, съотв. имаме варианти **Парк / Барк** (**Барук / Парук**) = **пугури** и **Парш / Барш** (**Паруц / Парус / Паруш**) = **барсили**. Или **българи** и **барсили** са произлезли от една изходна общност и са близкородствени помежду си.

3. В арменските източници **Пурк** е също форма на българското име, отговаряща на **епагеритите** на Плиний, **пагоритите** на Птолемей и **пугурите** на М. Сирийски.

През 165 г. пр.н.е., основната маса арси-тохари напуска Гансу и водена от управлявящия род Унгундури преминава през Турфанската падина и се предвижва покрай северните склонове на Тяншан на запад. Тази внушителна по мащабите си миграция минала в съседство със земите на народите касири (Чеши) и Пугури (Пулеи / Бейлу), или хазари и българи, като е увлякла и голяма част от тях. Така към края на I в., вече имаме българи (пугури) и хазари в Кавказ. Когато империята Западна Хан подчинява района на Източен Тяншан (II – I в. пр. н. е.), заварва тук една почти обезлюдена територия, а Чеши, Пулеи и Беилу са малки селища с по няколко хиляди души население.

Степната империя на юечжите-арси е била във възход през IV – III в. пр. н.е. Тогава и Сюнну, които обитавали планината Иншан са попаднали под тяхна власт. А това показва че на изток, владенията на арсите са достигали до планинските вериги на Монголски, Гобийски Алтай и Иншан и платото Ордос. На юг – това е южната граница на Гансу – планинските вериги Алтъндаг (Цзиншан) и Наншан. На запад – ез. Лопнор и Лулан (Кируран) и на север – Източен Тяншан и вероятно северните прилежащи територии. В интересният източник „Му тянзи чжуан" (Пътуването на Му сина на Небето) се съобщава че народът **Ючжи** (Yuzhi)

---

[64] 阿惡:,в еп. Хан ǽājǽāk – Еяк, и може би отразява кетското название на Енисей – Хук, но твърде возможно просто да означава "лош хълм" предвид значението на йероглифите и контекста – място на заточение.

禺知 обитавал до равнината Янцзю (Yanju) 焉居, древно произношение “æan-ka”, което твърде наподобява названието на Карашар - **Янци** (Yanqi) 焉耆, възстановка в др.кит. и клас.старокит. “æan-grij”, което според според Д.Адамс произлиза от тох. *ākñi* – краен, граничен, покрайнина. (102) Както се вижда, по-старият запис **Янцзю** 焉居 е и по-близък до тохарското произношение. Възможно е арсите да са владели района, преди основаването на града Янци, предаван в санскритските текстове като Агни, и тази равнина за тях е била крайна, гранична на запад.

Най-източните разклонения на Тяншан в «Географията» на Птолемей са наречени «Тохарски планини»[65]. Тази топонимия се е съхранила и от по-късното уйгурско население. Уйгурите наричат гр. Иу (Yiwu), или Аратюрюк (Aratürük) намиращ се в близост до Хами (Кумул) Тухулу (Tuhulu) 吐葫蘆, а в XVIII в. се е наричал Тугулик (Tugulike) 图古里克 и е свързано с *Tuχura < през согд. *Tuγure < *Tuγurak < *Tuγur – тохари + согд. суфикс -’k. В близост до този район, на 120 км. западно от Дунхуан се намира долина, която уйгурите наричат Тогирикти булак (Togirikti bulaq) – Тохарски извор (в кит. Tuhuluquan), р. Тугулик и височина Тугулик, съвр. Цуежгухе (Queergouhe), в района Хутуби / Цутуби (Qutubi) 呼圖壁縣, в близост до Урумчи, Тугееж туба шан (Tuogeer tuobie shan) 托格尔托别山, в уйгурски Тугур туба таг (Tugur toba tegi) – Тохарска планина, хребет с височина 2129 м, намиращ се на 380 км, северозападно от ез. Баркул, а със същото название Тугеж таге шан (Tuoguer tage shan) 托古尔塔格山, уйг. Тугур таг (Tugur tag), или Тохарска планина, в района на Турфан[66], Тогурук (Togorik) < Тугурук (Tugurik) топоним, селище в района на ез. Баркул, в кит. документи от XVIII в., или петезичния речник „Сию тон венчжи” (Xiyu tong wenzhi) 西域同文志, река Тугулик-гол (Tugulike guole), или Тохарска река, в района Манас, разположен на запад от Урумчи, селище с име Тугилик (Tugulike) се намирав близост до малкия гр.Дафен (Dafeng) 大豐 в района Цутуби (Qutubi) или Хутуби (Hutubi) в близост до Урумчи. (103), (104) Или тази топонимия нагледно показва тохарския произход на предтюркското население на целия регион. Именно в този регион, по-късните тюркски текстове съобщават за „четирите тугри“ (twγry), т.е. четирите тохарски области, разположени от Карашар до Бешбалик, а изолираната Тагурска планина посочена от Птолемей, съвсем ясно съвпада с Богдошан (източно разклонение на Тяншан), намираща се в средата на четирите тохарски (twγry) страни. (105) Богатата тохарска топонимия, съхранена и до наше време, показва че в далечното минало, тук, между Карашар и Хами и между Баграшкул и Баркул, със сигурност е обитавало тохарско население!

Трябва да отбележем че в българската, а и изобщо в историческата литература, пръв историкът-любител, юрист по професия Димитър Съсълов, въз основа на труда на холандския китаист Де Гроот (De Groot. Die Hunnen der vorchristlichen Zait), стига до извода, че между Баграшкол и Баркул са обитавали предците на древните българи, и излага своята идея в книгата си „Пътя на България“, изд. 1936 г. Името Баркул той тълкува директно като „Българско езеро“ а вървящата на юг от него планина Баркултаг (най-източния хребет на Тяншан) – като „Българска планина“. (106) Но под силното влияние на приетата от тогавашната наука, теория за хунския произход на българите, и поради оскъдността на знанията за древната история на този регион, стига до погрешните заключения че това население разположено между Баграшкул и Баркул, като първоначален произход е било хунско, т.е. част от племената Сюнну и го обвързва с появилите се по-късно в Европа хуни на Атила. А днес е пределно ясно че между Сюнну и хуните на Атила, няма никаква пряка връзка!

4. Заключение.

Произходът на българите е въпрос, който се нуждае от сериозна преоценка и отхвърляне на наложените преди повече от век, австро-унгаро-руски догми. Но за съжаление почти всички опити в тази насока, са дело на различни „патриотично настроени“ лаици, започвайки от П. Добрев и неговите „фолк-хистъри“ последователи, което доведе до твърде неверни и съмнителни резултати, отминавани с основателно пренебрежение и мълчание от академичната ни наука. Все пак и в средите на съвр. български историци и археолози, се забелязва интерес към подобен подход. Най-точен и обективен в

---

[65] напр. от тохарски пр. е и споменатите от Птолемей Тапурски планини (някой от хребетите на Алтай), тъй като в тохарски tapre означава висок, т.е. „високи планини“.

[66] названието Турфан (Turpan) 吐鲁番 също е с тохарски произход. В китайски *Tǔlǔfān,* и се смята че е късно уйгурско название, първото му споменаване от 1377 г. в „Мин-ши”. Обяснява с уйгурска дума означаваща низина. Но Стен Конов публикуза открития от него в Дунхуан документ от ранното средновековие на хотаносакски език (Saka Document, pp. 137, 143), където се споменава името на град *Tturpamni Kamtha,* или град (kamtha) Турпан. Поради това В. Бартолд, смята названието за предуйгурско. И най-вероятно отразява особеност на ландшафта. В тох. А *tar,* тох.В *taur* – прах, пепел (вж. бълг. диал. дума *турма* – дим, запрашеност), и също в тох. А *pänw,* тох. В *pänn* – простирам се, достигам, в хетски *pangarija* – простирам се, разстилам, или значението на *tar-pänw / taur-pänn* е било „прашна, пустинна местност”.

това отношение е доц. Цв. Степанов, който в едно свое интервю казва следното: „Българите по своето древно потекло и регион на формиране са индоевропейци, в частност индоиранци, от голямата индоевропейска общност, а тяхното пространство на формиране, доколкото науката може да достигне днес до някакви по-конкретни изводи, е грубо казано територията на запад от западна Монголия и източен Казахстан днес, респективно на север от реките Амударя и Сърдаря – онова пространство, което по традиция се нарича "границата между Централна и Средна Азия" в географската литература. Това най-общо казано е най-ранният район на оформяне на българите. Проблемът е, че в този район далеч преди появата на тюрките като разпознаваем етнос, респективно държавна формация, живеят твърде много на брой източноирански, съответно индоирански етноси и техните политически формации. И понеже българите се появяват на историческата сцена преди тюрките, логично е да се стигне до това заключение." (107) Аз смятам, че има макар и оскъден, но достатъчен набор от данни, основно от почти непознатите в България, китайски династични истории, който ни показва, че нашите предци, са били индоевропейци, но не и индоиранци, а част от голямата тохарска общност, при това произлизащи от управляващата прослойка на степната тохарска империя на арсите/юечжи. Така че „българите" и тяхната поява в Източна Европа и Кавказ и закономерен резултат, от началният етап на преселението на народите, свързан с „големия изход" от Гансу.

Пътят на българите е свързан и с етнически трансформации. Ядрото, носителите на държавността и етнонима са тохари, водени от „рода Вен" или уногундурите. Първоначално тохарската общност се установява на юг от Фергана (Даван в кит. изт.), в областта която днес се нарича Седморечие. Тук обаче се сблъскват с т.нар. „царски саки", известни като Saka rauka или сакаравали / сакараули, а в китайските източници – като Саи-ван (Saiwang / Sakwang) 塞王.[67] Същевремено юечжите завладяват земите на „саи-ван" или „царските саки" в Седморечието и се установяват тук, в съседство с Даван. Царските саки се спускат на юг към Гръко-Бактрия, като завладяват източната и` част. Тогава се установяват западно от р.Яксарат (Сърдаря) в Согдиана – накратко събитието е загатнато от Страбон, който ги нарича просто "Саки" (Sakai) и ги помества там в своята "География", а на север от Яксарат (Сърдаря) Птолемей поставя народа Taharoi (тахари или тохари). До този момент, Согдиана все още е в ръцете на Гръко-Бактрия. (108) Но тук пребивават за сравнително малко време. В 161 г. умира шанюя Лаошан, усуните (аси / асиани) също тръгват на запад и завладяват земите на юечжите в Седморечието. Самите усуни са народ от тохарски или източноирански произход. Обитавали са първоначално земите между ез. Лопнор и Монголски и Гобийски Алтай. Първоначално са поддържали добри отношения със съседите си юечжи-тохари. Но няколко десетилетия преди да бъдат разгромен от Сюнну, юечжите неочаквано нападат съседите си и ги завладяват. В битката загинал усунският вледетел имащ титлата кунми (кан-баг). Неговият невръстен наследник се спасил при Сюнну. Когато започва възхода на Сюнну, усуните станали техни васали и шанюя ги заселил като гранично население на западните си граници.

В "Повествование за Усуните" в "Хан-шу" се казва че юечжите не живели твърде дълго в земите на Саи (саките), тъй като следващото изречение казва че, Усунският владетел ги нападнал (за да отмъсти за старата вражда и убийството на баща си), разгромил ги и завладял страната им. Това е станало след смъртта на Лаошан, а усунският кунми използва този момент, за да се отдели от Сюнну и усуните също се изтеглят на запад през долината на р.Или. Юечжите били принудени да се изселят от Седморечието. Част от тях останали, тъй като „Хан-шу" казва, че когато Усуните се заселили в новозавоюваната си родина, там се смесили с останали Юечжи и Саи (Саки), и така възникнал един смесен народ. Или както пише Помпей Трог „Аситe станаха царе на тохарите и погубиха сакараукитe". Аналогично юечжите също тръгват на юг и прогонват царските саки от Източна Бактрия, която китаеца Чжан Цзян, който посещава юечжите по това време и е главният информатор за тези събития, нарича Дася. Сакараукитe нямат друг изход, щурмуват Бактра и окончателно ликвидират Гръко-Бактрия като в 145 г.пр.н.е., завладяват столицата и` Евкратидия (съвр. Ай Ханум), но попадат под зависимостта на Партия[68] около 130 г.пр.н.е.

[67] саиван / сакван (Saiwang / Sakwang) 塞王, първият знак 塞 – съвр. ф-ма sai, в клас.ст.кит. и еп. Хан sak, се явява ясна транскрипция на думата "сак" (sak), а вторият знак 王 в китайски означава владетел и се чете "ван" (wang), или букв. „царски саки". Правилността на този прочит се потвърждава от формите „сакарауки" и сакаравали / сакараули". Първата е източноиран. „сака-раука" и освен етнонима „саки" съдържа хотано-сак. дума *rūka, rūkya* – цар, владетел. Като Втората форма е тохарска, в тох. А *wāl*, тох. В *walo*, пратох. **w'əlan<*ulano* – владетел, цар. В потвърждение на това има известна и трета индийска форма на названието на този народ – „сака-мурунда", от хотано-сакски **rrund* – господар, владетел, притежаващ сила и мощ. Това доказва че *Saka-murunda,* е прозиводно на **rrund,* а двата варианта **rrund* и **rūkya* произлизат от общ изходен корен **mrav-/*mru* – заповядвам, обявявам, и **mrav-ant-* и **mrav-aka-/* › mrau-ka* – заповядващ, обявяващ (управляващ), или *Saka-murunda* – „царски саки". Ето защо всякакво произволно тълкуване на други автори, като "сакарауки – светли саки, бързи саки" и пр., трябва да бъде изоставено!

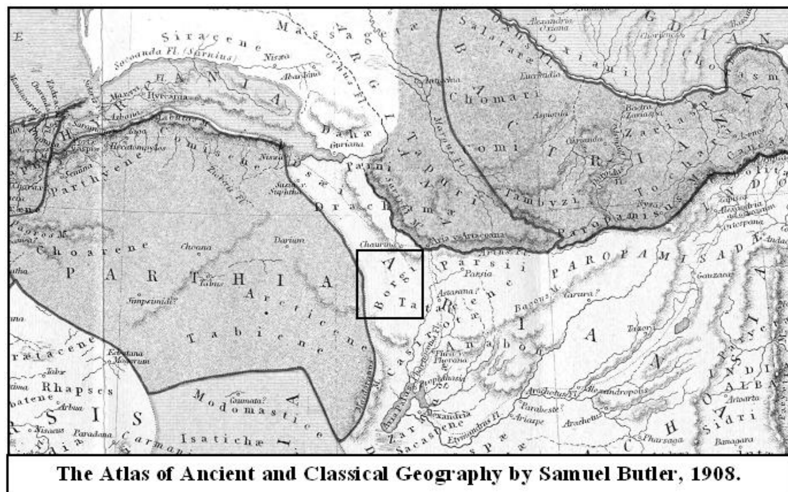
[68] Това ясно е посочено от Страбон: „И те (партите) също завладяха част от Бактриана, като принудиха Скитите, и още по-рано Евкратид и наследниците му, да им се подчинят. Понастоящем те владеят над толкова много земя и толкова много племена, които по големина империята им, е станала съперница на римляните ..."

Друга част от царските саки продължава на изток към „Висящите проходи” или Каракорум и навлизат в Северна Индия и завладяват областта Цибин (Jibin) 罽賓 (земите югоизточно от Кашмир, известни в древността като Каписа[69]).

След тези бурни събития, тохарската общност на север от Сърдаря се разделя. От “Хоу Хан-шу” научаваме че впоследствие юечжите които завладяли Дася, се разделили на пет княжества (сихоу) 侯翖[70] и след 100 години, владетелят на най-силното от тях (Киоцзикю или Куджула Кадфиз), завладял останалите. Неговото сихоу (ябгу – жупа) се наричало **Гуишуан** (Guishuang) 貴霜 (възстановка в епохата Хан: “kwəś-şaŋ” (kuieshang), или Кушан, намирало се е в долината на р.Вахш, Хатлонска обл. на свър. Таджикистан. В „Хан-шу” гл.96А се казва че главният град на княжеството е Хуцзао (Huzao) 護澡, възст. „w(h)āk-shāw”, или Вахш. (109) Именно така възниква Кушанската държава. Останалите на свер от Яксарат тохари, под натиска на усуните продължават своята миграция на запад, през Степния коридор (пространството между двете реки Амударя и Сърдаря), увличайки със себе си и местните сарматски племена. Усуните се смятат за едно от ядрата на формиращите се бъдещи алани.

Най-вероятно група от тази древнобългарска общност остава в района на Средна Азия и се смесват с кушаните. Тях Птолемей ги е отбелязал в своята „География“ като народа „боргии“ (Borgii), обитавал в района на Херат (древната Ареа), в Хорасан до р.Герируд. (110) Описанието на Птолемей е следното: „Гезиротите (Gezirotae) са близо до Дрангиана (Drangiana), и близо до Паропамис (Paropanisades) са Парутите (Parutae), под които са Обарите (Obares), и част, от които са разположени между тези които обитават в Драхама (Drachamae), под които са Етимандрите (Etymandri), тогава са **Боргиите** (Borgii), и под тях е района Скорпиофера (Scorpiofera, от латин. Scorpio fera – див скорпион)”. Птолемей кн.5, Ариа. Самото название боргии доста наподобява пурги, бурги, пугури.

Интересен факт е че и днес в Североизточен Иран, в Западен Хорасан, окръг Дастуран, в южните подножия на Копетдаг има селище Барсил. Възможно е този топоним да е свързан с „боргиите” на Птолемей. От „Атласа” на Самуел Бътлър (111) който е съвр. възстановка на Птолемеевата „География” се вижда че боргиите са обитавали в граничния район на Партия и Кушанската държава. (П. Голийски предполага че това са носители на българския етноним дошли в района вероятно с юечжите, бъдещи кушани, щом са известни още във II в. на Птолемей. Предполагам че въпросните „боргии” може би са дали името на града Бухара, разположен в близко съседство с Нахшеб. Съвр. Бухара е арабизираната форма на автентичното согдийско Pwgr, Пугхур, Пугхор или Пугхар (Пугур), в тибетски B`ho-gar. Върху монетите на бухарските владатели, името на града се предава със согдийски букви като „Пугур” – „pwγ’r γwβ k’w” – благородният владетел на Бухара, или pwγ’r xwb k’w – господар (xwāb) на Бухара, цар (kāw). (112), (113) Това се потвърждава и от китайските транскрипции на името, Фухо (Fùhuò) 副貨 (в еп. Вей – Phïknγwājh), и Бухо (Bùhuǒ) 布豁 (в еп. Тан – Pōgwâi). Произходът на името Бухара не е известен, обикновено се свързва с индийското vihara – будистки манастир, което е твърде съмнително, или със согдийското βuxārak – Щастливо място. Последното обаче влиза в противоречие с оригиналното название на града Pwγ’r. Според местните легенди, градът е построен от

The Atlas of Ancient and Classical Geography by Samuel Butler, 1908.

[69] **Цзибин** (Jibin) 罽賓, възстановката в еп. Хан е „kap-pjən”, което отговаря на историческата област Каписа (Kapisa), както пръв отбелязва Е. Шавани. В V в.пр.н.е. индийският историк Панини пръв споменава държавата и града Каписи (Kapiśi), а под името Кависие (Kaviśiye) се среща върху монетите на гръко-бактрийския владетел Евкратид. Плиний споменава областта като Кафуса (Kaphusa). Предполага се че Каписа е название производно на Камбоджа (Kamboja) – северните земи разположени над Индия. Става дума за население от дардски произход, известни като нуристанци или кафири (езичници, тъй като приемат насилствено исляма едва в XIX в.), население идентично с комедите на Птолемей, обитавали и по-северно в района на Вахан. Именно тези земи разположени на север от Хиндукуш са били известни като „Parama Kamboja” или „далечна Камбоджа”, също „Uttara Kamboja” – „Северна Камбоджа”.

[70] В интересуващата ни епоха (Хан), това съчетание от йероглифи е отразявало думата *„xe-khu / xe-gwā”* или *„(h)e-khu / (h)y-gwā”*, и е максимално близко до кушанската титла yavuga, позната от монетите на Куджула Кадфиз. Или китайското „сихоу” предава кушанската титла „явуга”, тох. *yapko* – цар, *yapoy / ype* – народ, страна,респ. аваро-бълг. жупа / жупан – област, княжество.

Сявуш, който бил и първия владетел на областта. (114) В епохата на Ахеменидите в района е имало укрепено селище, но името му е неизветно. Името „Бухара“ в китайска транскрипция Фухо (Fùhuò) 副貨 е първото споменаване на името на града, от Сюянцзян (Xuanzang) 玄奘 в 630 г. (115)

Името на града Пугур е идентично с названието на българите **пугури** в сирийските източници, а народа боргии пък показва идентичност с друг вариант на българското име – **бургари**. Вероятно са обитавали района между Херат и Бухара, или в резултат на вторични миграции са се преселили към Бухара, където и дават името на града. Впоследствие са се разтворили сред останалите жители на региона.

Така в зората на новата ера, една група от тази тохарска общност – пугурите, барсилите и касирите, водени от представителите на рода Вен (Внъсап Сухрап, внъндура Вънд) достигат до Западен Кавказ, където след няколко века завършва окончателното формиране на древнобългарската общност.

Използвана литература:

(1) Мовсес Хоренаци. История Армении. Издательство: Ереван, «Айастан», 1990 г., кн.2, гл.6. Уеб сайт: "Библиотека Вехи" - http://www.vehi.net/istoriya/armenia/khorenaci/index.html

(2) ИОВАННЕС ДРАСХАНАКЕРТЦИ. История Армении, гл. 1. Перевод с древнеармянского М. О. Дарбинян-Меликян. Ереван, 1986 г., Уеб-сайт: "Восточная литература" - http://www.vostlit.info/haupt-Dateien/index-Dateien/D.phtml

(3) Н. ГОЛБ, О. ПРИТЦАК. О. Хазарско-еврейские документы X века. М. Мосты культуры. 2003 текст - Напольских В. В. 2003, част 2: http://www.bulgari-istoria-010.com/booksRu/Golb_Pricak_Chazarskie_dokumnjy.pdf

(4) А. А. Туаллагов. Закавказкий поход алан 35 г. н.э. Вестник СОГУ №4,2008 г. стр.105-110.: http://coins.ucoz.ru/load/7-1-0-61

(5) проф. Ат. Стаматов, TEMPORA INCOGNITA НА РАННАТА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ. Издателство: МГУ "Св. Иван Рилски" С.1997 г., гл. 2: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_Stamatov_Tempora_incognita_BG_istorija.pdf

(6) Камила Тревер. Очерки истории культуры Древней Армении II в до н.э – IV в н.э. М-Л. 1953 г., стр. 213: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/K_Trever_Ocherki_kult_Dr_Armenii.pdf

(7) СЕКСТ ЮЛИЙ ФРОНТИН. СТРАТЕГЕМЫ. Превод. А. А. Новиков., гл. 2: http://www.galactic.org.ua/strateg/a-ctrat-0.htm

(8) Публий Тацит. Анналы, Малые произведения, История. М. 2003 г., стр. 341: http://www.twirpx.com/file/1367446/ и http://giri-kz.ru/books-and-magazines/90688-publiy-korneliy-tacit-annaly-malye-proizvedeniya-istoriya-2003.html

(9) А. А. Саакян. Столица Мцурн и историограф Мараб Мцурнийский: Доклады № 2 – 2011 г., Академии наук Армении: http://elib.sci.am/index.php?ln=2&cont=1&cnt=1&Exp=1&nm=112). В превод от арменски на бълг. ез. (по моя поръчка) от Еожени Сакъз (професионалне преводач, преподавател и спец. по арменски език и литература): http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/A_SAAKJAN_MAR_ABAS_KATINA.pdf

(10) Большой иврит-русско-ивритский словарь д-ра Баруха Подольского: http://www.slovar.co.il/translate.php

(11) Deux historiens arméniens — Kiracos de Gantzac, XIIIe s., Histoire d'Arménie — Oukhtanès d'Ourha, Xe s., Histoire en trois parties, vol. 1 à 2, de Marie-Félicité Brosset, 1re livraison, Saint-Pétersbourg, 1870., стр. 245 "Khazars et Barseghs" : https://books.google.bg/books?id=BK09AAAAYAAJ&pg=PA206&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

(12) Подбрани извори за Българската история. С. 2002 г., (Тангра-Танкара), том-1, стр. 21

(13) Б. Н. Заходер. Каспийский свод сведении о Восточной Европе. Том-2. Булгары, мадьяры, народы Севера, печенеги, руси, славяне. М. 1967 г.,стр.58: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Zakhoder_02_1967.djvu

(14) С. А. ФРАНЦУЗОВ. ХРОНИКА ИОАННА НИКИУСКОГО: НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА И СОДЕРЖАНЯ Вестник ПСТГУ III: Филология 2010. Вып. 4 (22). стр. 77-86

(15) H. Zotenberg. Catalogue des manuscrits éthiopiens (ge'ez et amharique) de la Bibliothèque nationale. – Paris: Imprimerie nationale, 1883., стр. 460

(16) John, Bishop of Nikiu: Chronicle. London, 1916., CHAPTER CXX, 47

(17) H. Zotenberg. Catalogue des manuscrits éthiopiens (ge'ez et amharique) de la Bibliothèque nationale. – Paris 1877., стр. 222 и сл.

(18) Шамиль Рафхатович Мингазов КУБРАТ – ПРАВИТЕЛЬ ВЕЛИКОЙ БОЛГАРИИ И КЕТРАДЕС – ПЕРСОНАЖ ИОАННА НИКИУССКОГО. Казань. 2012.

(19) А. А. ЦУЦИЕВ. ИЗВЕСТИЯ КИТАЙСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО РАННЕЙ ИСТОРИИ АЛАН. Сборник статии С. П. Таболова "Аланы. История и Культура". Изд. 1995 год.: http://alanius.ru/publ/7-1-0-30 Китайският текст от „Суй-шу“ е цитиран по Б. А. Муратов от статията му «ТЕЛЕСКИЕ ПРЕДКИ БАШКИР В КИТАЙСКОЙ ХРОНИКЕ «СУЙ ШУ», сп. „МИР НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ“, № 3 (34) 2012. Може да се открие на: http://shejere.livejournal.com/6429.html и директно от китайският текст на „Суй-шу“ за (племената) Теле 鐵勒, в първия пасаж от текста. „Суй-шу“ е поместена в „Wikisource“, заедно с останалите китайски официални династични истории: https://zh.wikisource.org/wiki/%E9%9A%8B%E6%9B%B8/%E5%8D%B784

(20) Sergey Starostin. Chinese characters: http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=wygnnnl и в PDF на http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Chinese%20Charastres%20Starostin.pdf

(21) Axel Schuessler. ABC ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF OLD CHINESE. University of Hawai'i Press Honolulu. 2007., стр. 240, 514, 289-290, 379.

(22) Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction, version 1.1 (20 September 2014) William H. Baxter and Laurent Sagart, стр. 120, 56, 60: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Baxter-Sagart-OCbyGSR2014-09-20.pdf

(23) Axel Schuessler. ABC ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF OLD CHINESE…., 159, 244, 445, 320, 348.

(24) Заур Мехдиев. Византия и армяны: https://erevangala500.com/?direct=news_page&id=315

(25) П. Голийски. Кой е народът „Вълндур“ у Мовсес Хоренаци. Сп."Авитохол" бр.26, 2004 г., стр.39-42: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/P_Golijski_Vnandur_BG.pdf

(26) П. Голийски. Българите в Кавказ и Армения II – X в. С. 2006 г., (Тангра-Танакра), стр. 45-46

(27) Леонти Мровели. Жизнь КАРТЛИЙСКИХ ЦАРЕЙ. Извлечение сведений об абхазах, народах Северного Кавказа и Дагестана. Перевод с древнегрузинского, предисловие и комментарии Г. В. Цулая. М. 1979 г., стр.27-28.
(28) ОБРАЩЕНИЕ ГРУЗИИ. Перевод с древнегрузинского Е. С. ТАКАЙШВИЛИ. ПАМЯТНИКИ ГРУЗИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ VII. ТБИЛИСИ. 1989 г., предисловие: http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/coll/0001/000032/
(29) П. Голийски – лично съобщение.
(30) А. Малявкин. Танские хроники о государствах Центральной Азии. Новосибирск.1989 г., стр. 197, 257: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/A_Maliavkin_Tanskiye_xroniki.pdf
(31) А. Малявкин. Танские хроники…, стр. 77, 257, 261-262.
(32) Sergey Starostin. Chinese characters: http://starling.rinet.ru/cgi-bin/main.cgi?flags=wygnnnl и в PDF на http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Chinese%20Charastres%20Starostin.pdf
(33) Axel Schuessler. ABC ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF OLD CHINESE. University of Hawai'i Press Honolulu. 2007., стр. 607, 519.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Etymological_Dictionaryof%20old%20chinese.pdf
(34) Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction, version 1.1 (20 September 2014) William H. Baxter and Laurent Sagart, стр. 147, 19.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Baxter-Sagart-OCbyGSR2014-09-20.pdf
(35) D. Q. Adams. A DICTIONARY OF TOCHARIAN B. Amsterdam. 1999., стр. 730, 735, 744: http://ieed.ullet.net/ и в PDF на http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Douglas%20Adams%20Tocharian%20Dictionary%20B.pdf
(36) "Хан-шу" (Han shu, ch. 94b), гл. 94 б: http://zh.wikisource.org/wiki/漢書/卷094下
(37) Axel Schuessler. …, стр. 514, 407, 504.
(38) Baxter-Sagart…, стр. 56, 21, 26.
(39) Т. Габуев. РАННЯЯ ИСТОРИЯ АЛАН (по данным письменных источников) Владикавказ: Иристон, 1999 г. , стр. 94-97: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Gabuev-Rannaja_istorija_alan.pdf
(40) S. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak. Altaic etymology. Copyright 1998-2003., стр. 1162-1163: www.starling.rinet.ru и в PDF: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/etymological_dictionary_of_altaic_languages.pdf
(41) D. Adams. A dictionary of Tocharian B., стр. 610, 601-602, 592-593
(42) Й. Табов. Българи в античния свят. Сборник статии. София. 2006., вж.: 3. Йордан Табов, Милош Сидоров Етнонимът "българи" от европейска гледна точка http://www.chronologia.org/bl/blgary_antichna_svjat/index.html
(43) В. Стоянов. Етнонимът „Българи", за българо-тюркското смешения. С. 1997., стр. 17-18, 21.
(44) В. Стоянов (2011) Етнонимът "българи" в светлината на една еволюционна теория. VALERISTICA POLYHISTORICA – vol. 1 Selected Contributions to Border Studies of History Ausgewählte Beiträge zu Grenzforschungen der Geschicht.: https://www.academia.edu/ и http://valeristica.ihist.bas.bg/_private/Publications_Articles/BulgEthnonym.pdf
(45) S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak. An Etymological Dictionary of Altaic Languages., стр. 373.
(46) М. Р. Федотов. „Этимологического словаря чувашского языка" (1 том А-Р), Чебоксары - 1996 г., стр. 443-444. Уеб-сайт: Monumenta altaica - http://altaica.narod.ru/v-turks.htm
(47) М. Р. Федотов ….цит.с., стр. 419.
(48) S. A. Starostin ….., стр. 382-383. Уеб-сайт: www.starling.rinet.ru
(49) An etymological lexicon of Proto-Celtic [Matasovic] : http://www.indo-european.nl/cgi-bin/main.cgi?root=leiden
(50) К.Т.Витчак. СКИФСКИЙ ЯЗЫК: ОПЫТ ОПИСАНИЯ. Сп. "ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ" № 5 1992 - http://ameshavkin.narod.ru/litved/grammar/ling/scythai.htm
(51) Douglas Q. Adams A dictionary of Tocharian B, стр. 31-32, 49-50, 156, 181, 186.
(52) Digital South Asia Library. The Dictionaries on-line - http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/index.html
(53) „Шанхаицзин". Каталог гор и морей. М.1977 г., стр.118: http://www.biblio.nhat-nam.ru/Shahai_Jig.pdf
(54) J. Pokorny. Indogermanisches Etymologisches WJrterbuch", том-1, стр.139,
(55) Douglas Q. Adams A dictionary of Tocharian B…
(56) Digital South Asia Library….
(57) Сравнительный словарь тунгусоманьчжурских языках, том-1, стр. 75, Ленинград, 1975, Уеб-сайт: „Monumenta altaica" - http://altaica.narod.ru/tms.htm
(58) П. Голийски. Зиези от който са българиге. С. С.2003 г. (изд.Тангра-Танакра), стр.396-398
(59) И.Т.Иванов. „По пътя на българския етноним". Ст. Загора 2005, както и на уеб-сайта "Страница за прабългарите": http://www.protobulgarians.com.
(60) И.Стеблин-Каменский. Этимологический словарь ваханского языка. Санкг-Петербург, 1990 г., стр. 94-95
(61) Д. Карамшоев. Шугнанско-русский словарь, том-2, стр.453, Москва изд. Наука, 1991.
(62) В. Абаев. ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ ОСЕТИНСКОГО ЯЗЫКА. Том I. A-K'. Москва-Ленинград, 1958 г., стр.265, http://www.allingvo.ru/LANGUAGE/etimolog_slovar.htm
(63) Сравнительный словарь тунгусоманьчжурских языках, том-1, стр. 82
(64) Ю. Кручкин. Большой современной русско-монгольский и монгольско-русский словарь. М. 2006 г., стр. 640
(65) Калмыцко-русский словарь. (редатког Б.Д.Муниев). М. 1977 г., стр. 118
(66) М. П. Петров. О происхождении чуваш. Доклад, читанный 26 Февраля 1925 г. на заседании II Сессии Облисполкома V Созыва и 15 марта т. г. на заседании Общества изучения Местного Края Чувашкой Авт. Облаетей. Чувашское Государственное Издательство. ЧЕБОКСАРЫ- 1925 г., стр.19: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/pyetrov_o_proiskhozhdyenii_chuvash.pdf
(67) З. Гаглоити. Осетинские фамильные и личные имена, Цхинвал, 2007, стр. 91: http://iratta.com/2007/12/09/soderzhanie.html
(68) М. Юхма. Топонимът Плиска в българо-чувашкия фолклор. Сборник: Златна България. Варна, 2002 г., стр.314-316.
(69) Чăваш хĕрхе ячĕсем (Чувашки женски имена).: http://cv.wikipedia.org
(70) В.Тъпкова-Заимова, А.Милтенова. Историко-апокалиптична книжнина във Византия и Средновековна България. С. 1996, стр.135: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/V_T_Zaimova_IAKVSB.djvu
(71) Св. Иванчев. Към въпроса за съчетанията РЪ/РЬ, ЛЪ/ЛЬ в старобългарските текстове. Сборник авторски статии. "Българският език – класически и екзотичен". С. 1988 г., стр. 65-69
(72) S. A. Starostin ….., стр. 348-349, Уеб-сайт: www.starling.rinet.ru
(73) О.А.Мудрак. Пратюркская металлургическая лексика. Уеб-сайт: "Monumenha Altaica" http://altaica.ru/Articles/metl1.pdf

(74) М. Р. Федотов. „Этимологического словаря чувашского языка" (2 том С-Я) Чебоксары - 1996 г., стр.408: Уеб-сайт: Monumenta altaica - http://altaica.narod.ru/v-turks.htm
(75) Digital South Asia Library….
(76) Найден Геров. Речник на българский язик, том-5 (Р-IA), стр.156. Пловдив. 1904 г.: http://www.promacedonia.org/pdf/gerov_rechnik.html
(77) М. Лакова. За прабългарите и техния език. В.Търново. 2012, стр. 47
(78) D. Adams …., стр. 143, 153.
(79) Дж. Эдельман. Етомологический словарь иранских языков, том IV (i-k). М. 2011, стр.389-391.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Etrm_r_iran_ez_4.djvu
(80) Digital South Asia Library….
(81) В. Я. Бутанаев Вопрос о самоназвании хакасов // Этнографическое обозрение. 1992. № 2. С. 63-69.
(82) И. Л. Кызласов Об этнонимах хакас и татар и слове хоорай (ответ оппонентам) // Этнографическое обозрение. 1992. № 2. С. 69-76.
(83) Ю. Кричкун. Большой современный Русско-монгольско и монгольско-русский словарь. М. 2006., стр. 576, 855.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Russ_mong_russ_slov.pdf
(84) Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков., том – 1 (А-Нг). Ленинград. 1975., стр. 333, 174.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/SSTMJA_1.pdf
(85) Serge Papillon. La civilisation tokharienne.: http://steppeasia.pagesperso-orange.fr/La%20civilisation%20tokharienne.htm и в превод на български: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/S_Papilon_Civilizaciata_na_toharite.pdf
(86) YU Taishan. The Communication Lines between East and West as Seen in the Mu Tianzi Zhuan. „Sino-Platonic Papers", № 197 (January, 2010), стр.9-10: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Mu_tianzi_zhuan.pdf , Ю Таишан. ВРЪЗКИТЕ МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА СПОРЕД „МУ ТЯНЗИ ЧЖУАН" (Mu Tianzi Zhuan) ИЛИ „ПЪТЕШЕСТВИЕТО НА МУ „СИНЪТ НА НЕБЕТО".: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Yu_Taishan_Mu_sin_na_nebeto_zapadno_patuvane.pdf
(87) CHRIS M.DORNEICH. VOLUME I. SHIJI 110/HANSHU 94A „THE XIONGNU". SYNOPSIS OF THE ORIGINAL CHINE SE TEXT AND VARIOUS WE STERN TRANSLATIONS WITH FULL ANNOTATIONS COMPILED AND EDITED BY BERLIN 2009, Preface : http://chrisdorneich.tumblr.com/page/2
(88) Chris Dorneich. Zhang Qian THE SECRET MISSION OF HAN EMPEROR WU IN SEARCH OF THE RUZHI (YUEZHI) AND THE FALL OF THE GRÆCO-BACTRIAN KINGDOM (ANNOTATED COMPILATION OF EASTERN AND WESTERN SOURCES). Berlin. 2008, стр. 2: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Cris_Dorneich_Han_China_Zhang_Qian[eng_t].pdf и в превод на български: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Kr_Dorneich_Chzan_Tzsjan.pdf
(89) D. Q. Adams. A DICTIONARY OF TOCHARIAN B. Amsterdam. 1999., стр. 49-50.
(90) Serge Papillon, "Influences tokhariennes sur la mythologie chinoise," „Sino-Platonic Papers", 136 (May, 2004) www.sino-platonic.org, френски текст: http://www.sino-platonic.org/complete/spp136_tokhariennes_chinoise.pdf Серж Папилон. ТОХАРСКИТЕ ВЛИЯНИЯ ВЪРХУ КИТАЙСКАТА МИТОЛОГИЯ, бълг.текст, стр.3-5: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/S_Papilon_Tocharskite_vlijanija_vyrchu_Kitaiskata_mitologija.pdf
(91) Indo-European etymology by S. Starostin. http://starling.rinet.ru The Indo-European database, compiled on the basis of Walde-Pokorny's dictionary by S. L. Nikolayev. All etymologies are also linked - whenever it is possible - to Pokorny's on-line etymological dictionary. В PDF вариант, стр. 37-38: http://www.bulgari-istoria-2010.com/Rechnici/Indo-europ.pdf
(92) Serge Papillon, "Influences tokhariennes sur la mythologie chinoise,"… пак там.
(93) D. Q. Adams. A DICTIONARY OF TOCHARIAN B. Amsterdam. 1999., стр. 537.
(94) Serge Papillon. La civilisation tokharienne….
(95) YU Taishan, The Earliest Tocharians in China. Sino-Platonic Papers, 204 (June 2010): http://sino-platonic.org/complete/spp204_tocharian_china.pdf и в превод на български, стр. 63-64:
http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Yu_Tashan_Rannite_Tochari_i_Kitay.pdf
(96) Подбрани извори за българската история, том-1. изд. „Тангра-Танакра". С. 2002., стр.24
(97) К. Патканов (Патканян). АРМЯНСКАЯ ГЕОГРАФИЯ VII ВЕКА "Ашхарацуйц" - ИЗ НОВОГО СПИСКА ГЕОГРАФИИ, ПРИПИСЫВАЕМОЙ МОИСЕЮ ХОРЕНСКОМУ. АЗИЯ (пер. П. Патканова) Текст воспроизведен по изданию: Из нового списка географии, приписываемого Моисею Хоренскому // Журнал министерства народного просвещения. Ч. 226. 1883 г. Уеб-сайт „СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ ВОСТОКА И ЗАПАДА": http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/armenien.htm/ и на http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/ASHARACUIC.pdf
(98) Hudud al-Alam. The Regions of the World. A Persian Geography 372 A H. — 982 A. D./Tr. and expl. by V. Minorsky: в превод на руски ез. Худуд ал-Алам, § 5. Разказ за планините и рудниците, които се намират в тях.: http://odnapl1yazyk.narod.ru/gory.htm
(99) A. Lubotsky. Indo-Aryan inherited lexicon.: http://www.indo-european.nl/cgi-in/main.cgi?root=leiden
(100) "The Western Regions according to the Hou Han Shu", a new translation with extensive annotations by John Hill. The Hou Han Shu, the official history of the Latter or Eastern Han Dynasty, 25-220 CE, was compiled in the fifth century by Fan Ye but is based on earlier records. (Last upated 8/7/2003): http://depts.washington.edu/silkroad/texts/hhshu/hou_han_shu.html
(101) "The Western Regions according to the Hou Han Shu"…
(102) D. Adams, цит. съч., стр.
(103) Hakan Aydemir. Tocharian ethnotoponyms and ethnohydronyms in Xinjiang. Journal of Dil Arastirmalari;2013, Issue 13, стр. 73-92 (Academic Journal): http://dilarastirmalari.com/files/DAD_2013_13_Aydemir_73-92.pdf и в бълг. превод: Хакан Айдемир. ТОХАРСКИ ЕТНОТОПОНИМИ И ЕТНОХИДРОНИМИ В СИНЦЗЯН.:
http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Hakan_Aydemir_Tocharian_toponims.pdf
(104) В.Балтольд. Собарние сочинения, том-3,стр. 521. М. 1963 г.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Bartold_3.djvu
(105) Étienne de la Vaissière. The Triple System of Orography in Ptolemy's Xinjiang. в превод на бълг. ез.: Системата от тройната орография в Синцзян, според Птолемей: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/E_de_Vassire_Ptolemey.pdf
(106) Д. Съсълов. Пътят на България, С. 2000, стр. 234-235
(107) Историкът Цветелин Степанов за "келтския произход на българите": Не можем да напишем история веднъж завинаги" (интервю във електр. в-к Дневник, от 16 .01. 2014 г.):

http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2014/01/16/2221471_istorikut_cvetelin_stepanov_za_keltskiia_proizhod_na/

(108) Chris Dorneich. Zhang Qian THE SECRET MISSION OF HAN EMPEROR WU IN SEARCH OF THE RUZHI (YUEZHI)…, стр.15.

(109) А. Малявкин. Танские хроники…., стр. 272.

(110) П. Голийски. Българите в Кавказ и Армения..., стр. 377

(111) The Atlas of Ancient and Classical Geography by Samuel Butler, 1908.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/Butler_ATLAS_ANCIEN_WORLD_1908.djvu

(112) О. И. Смирнова. ОЧЕРКИ ИЗ ИСТОРИИ СОГДА. М. 1970 г., стр. 67: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Olga_Ssmirnova_Ocherki_iz_istorii_Sogda.djvu

(113) Э**.** РТВЕЛАДЗЕ. ЦИВИЛИЗАЦИИ, ГОСУДАРСТВА, КУЛЬТУРЫ СРЕДНЕЙ АЗИИ. ТАШКЕНТ. 2005 г**.**, стр. 61.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/Sr_Azija_Rtveladze.pdf

(114) Мухxамад Наршахи. История Бухары. Ташкент. 1897 г. стр.33.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksRu/M_Narshahi_Muhammad_Istoriya_Buharue.pdf

(115) В. Бартдльд. Работы по исторической географии географии. Москва, изд. «ВОСТОЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА» РАН 2002, стр. 378.: http://www.bulgari-istoria-2010.com/bookSRu/Bartold_3.djvu